

Міністерство освіти і науки України

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи

Кафедра психології

**ВПЛИВ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ НА ВИНИКНЕННЯ
ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ У СТУДЕНТІВ-МАГІСТРІВ**

Дипломна робота

Рівень вищої освіти - другий (магістерський)

Виконав:

студент 6 курсу, групи 612
спеціальності 053 Психологія

Каліненко Юрій Володимирович

Керівник: доц. Світлана ДОСКАЧ

Рецензент: доц. Алла СИМАК

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № ____

від „____” _____ 20__ р.

зав. кафедри _____ доц. Андрєєва Я.Ф.

Чернівці – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. Теоретичне вивчення особистісних якостей та досліджуваного потенціалу у студентів	
1.1. Психолого-педагогічний аналіз дослідницького потенціалу у науковій літературі.....	8
1.2. Особливості становлення дослідницького потенціалу у студентів-магістрів.....	20
1.3. Вплив особистісних якостей на розвиток досліджуваного потенціалу у студентів-економістів.....	26

РОЗДІЛ II. Методи та організація емпіричного дослідження дослідницького потенціалу та особистісних особливостей у студентів-економістів

2.1. Опис методів і методик дослідження.....	40
2.2. Результати емпіричного дослідження особливостей особистості та рівня досліджуваного потенціалу студентів-магістрів економічного факультету.....	47
2.3. Статистичний аналіз результатів дослідження.....	56

РОЗДІЛ III. Психологічний супровід з розвитку дослідницького потенціалу та особистісних властивостей у студентів економічного напрямку

3.1. Зміст психолого-педагогічної підтримки студентів-магістрів з метою активізації дослідницького потенціалу.....	64
3.2. Рекомендації щодо сприяння розвитку особистісних якостей, які впливають на виникнення дослідницького потенціалу у студентів.....	69

ВИСНОВКИ.....	75
----------------------	-----------

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	77
--	-----------

ДОДАТКИ.....	84
---------------------	-----------

ВСТУП

Важливою умовою розбудови сучасного українського суспільства є активна людина, готова до професійної самореалізації. Особливо це питання є актуальними на етапі навчання студентів у ЗВО, де особистість знаходиться на початковому етапі самореалізації. Перед сучасними ВНЗ постає питання не тільки дати знання студентам у напрямі обраної професії, а й навчити мислити, викликати бажання пізнавати, прагнення вести активну науково-пошукову діяльність на основі вироблених особистісних якостей.

Зважаючи на те, що проблема особистісного потенціалу студента набуває значущості, основним пріоритетом сучасного української вищої освіти слід

вважати підготовку фахівців до реалізації інноваційних проектів (Г.І. Герасимов, Л.В. Ілюхіна, В.М. Обухова та ін). Магістри більшою мірою залучаються до наукової дослідницької діяльності (В.В. Балашо, Т.Г. Белова, С.І. Бризгалова та ін.) і розвивають свої дослідницькі здібності та дослідницький потенціал (Н.О. Просолупова, А.С. Чикішева та ін.).

Для вищої освіти залишається актуальним завданням вивчення світового досвіду психолого-педагогічного розвитку дослідницького потенціалу у студентів (С.Н. Петрова) [33]. Основний напрям дослідницького пошуку ми вбачаємо у вивченні психологічних механізмів, що детермінують пізнавальну активність студентів, у тому числі, пов'язаних з їх особистісними якостями - до яких належать: риси характеру, мотивація, здібності. Однак особисті якості, що взаємопов'язані з дослідницьким потенціалом, залишаються недостатньо вивченими. Це визначає актуальність, а також теоретичну та практичну значущість даного дослідження.

Сучасні дослідження та їх результати засвідчили, що проблема дослідницького потенціалу, тісно пов'язана з пізнавальною активністю молодої людини, що є предметом вивчення багатьох вчених, про що свідчить широкий діапазон праць представлених у психологічній науці. У переважній більшості теоретико-емпіричних досліджень розкриваються загальні підходи до розгляду дослідницької активності, обґрунтовується її зв'язок із феноменом пізнавальної діяльності (К.О. Абульханова-Славська, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн та ін.). Водночас чимало науковців (Л.М. Король, С.М. Максимець та ін.) звертаються до дослідження особливостей розвитку дослідницького потенціалу у молоді, що виступає необхідною умовою ефективного оволодіння нею необхідними науковими знаннями, вміннями та навичками.

У наукових працях вивчено взаємозв'язок актуалізації дослідницького потенціалу та характеристик особистості: мотиваційних (Н.Л. Москвічова, Л.М. Міснік); регулятивних (М.А. Пахмутова); самоорганізаційних (О.А. Чувгунова,

С.Н. Костроміна). Однак, при цьому залишається недостатньо вивченим те, як взаємопов'язані інтегральний показник ДП з компонентами (мотиваційним, когнітивним, поведінковим).

Дослідницька діяльність передбачає послідовну їх реалізацію як: цілепокладання, прогнозування, планування діяльності, а за певних умов корекція результату діяльності тощо. Це є підставою вважати вивчення дослідницького потенціалу важливим аспектом розширення наукового знання про дослідний процес та механізми оптимізації його розвитку.

Чисельними емпіричними дослідженнями виокремлено та подано опис особистісних особливостей студентів-магістрів (В.І. Заваліна, Є.Г. Хемій, Н.А. Костіна, Г.К. Крацова, Л.О. Лобанова, О.І. Петанова та ін.). У контексті вивчення дослідницького потенціалу доцільно виокремити специфіку взаємозв'язків особистісних характеристик та дослідницького потенціалу у студентів.

Встановлено, що несамотійність та стереотипність мислення, відсутність наукового досвіду, а також низький рівень рефлексивності власної дослідницької діяльності є значними перешкодами на шляху розвитку необхідних дослідницьких компетенцій. Таким чином, дослідницький потенціал реалізується в процесі дослідницької діяльності та спирається на її зміст.

Значна кількість наукових робіт містить наукову суперечність, яка полягає у тому, що змістовніше проаналізовано «зовнішні чинники» організації дослідницького процесу студентів ЗВО, але недостатньо вивчені «внутрішні» психологічні складові особистості студента як суб'єкта дослідницької діяльності.

Слід звернути увагу на той факт, що студенти вирізняються рівнем зацікавленості у ставленні до дослідницької діяльності та з різним ступенем успішності справляються із дослідницькими завданнями. Оскільки дослідницька активність необхідна самореалізації будь-якого фахівця як

професіонала вищого рівня, то доцільно розв'язати зазначені протиріччя за допомогою вивчення і порівняльного аналізу особистісних та дослідницьких ресурсів старшокурсників різних профілів навчання. Ми бачимо наукове протиріччя у тому, що певною мірою вивчені «зовнішні фактори» організації дослідницького процесу студентів ЗВО, але не достатньо вивчені «внутрішні» психологічні фактори суб'єкта дослідницької діяльності – особистісні особливості.

У зв'язку з вищезазначеним темою нашої магістерської роботи ми обрали: «Особливості впливу особистісних якостей на виникнення дослідницького потенціалу у студентів-магістрів».

Мета роботи: виявити наявний рівень дослідницького потенціалу за особистісними показниками у студентів-магістрів.

Об'єкт дослідження: дослідницький потенціал та його компоненти у студентів-магістрів.

Предмет дослідження: взаємозв'язок між особливостями особистості та дослідницьким потенціалом у студентів-магістрів.

Гіпотеза дослідження. Існує специфічний взаємозв'язок дослідницького потенціалу з особливостями особистості у студентів-магістрів.

Завдання дослідження:

1. Теоретично проаналізувати наукові погляди на особливості дослідницького потенціалу та його структурних компонентів.

2. Здійснити опис підходів до розуміння дослідницького потенціалу та його зв'язок з особливостями особистості у студентів-магістрів.

3. Емпірично вивчити особистісні властивості та рівень виразності дослідницького потенціалу у студентів-магістрів.

4. Здійснити аналіз взаємозв'язку ДП та його складових з досліджуваними особливостями особистості студентів-магістрів.

5. Розробити заходи щодо розвитку особистісних якостей з метою актуалізації дослідницького потенціалу у студентів-магістрів.

Для вирішення поставлених завдань та перевірки гіпотез дослідження було використано комплекс **методів**, що включає: теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми вивчення характеристик особистості як суб'єкта дослідницької діяльності, а також анкету «Самооцінка можливості до самоосвіти і саморозвитку особистості» (О.П. Сергєєнкова).

Психодіагностичні методики дослідження:

1. опитувальник «Дослідний потенціал (ДП) студента» (Н.В. Бордовська та ін.) для визначення рівня дослідницького потенціалу та виразності його трьох компонентів;

2. опитувальник «Здатність до самокерування» Н. Пейсахова;

3. опитувальник на визначення соціально-психологічних установок особистості у мотиваційній сфері (за методикою О.Ф. Потьомкіної);

4. методика «Велика п'ятірка» (адаптована А.Г. Шмельовим та В.І. Похиїрко) для вивчення особистісних якостей студентів;

5. методика «Дослідження самооцінки особистості» Дембо-Рубінштейна для вимірювання самооцінки.

Використано математично-статистичні методи обробки емпіричних даних: описові статистики, множинний дисперсний та факторний аналіз за допомогою програми SPSS Statistics 7,0.

Основа дослідження. Емпіричне дослідження проводилося на вибірці студентів Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Загалом у дослідженні брали участь 41 студент-магістр економічного факультету спеціальності «Підприємництво, торгівля та біржева діяльність», «Облік і оподаткування», «Фінанси, банківська справа та страхування», «Публічні, корпоративні фінанси та фінансове посередництво».

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, що налічує 51 джерело. Емпіричні показники представлені у 5 таблицях та 7 рисунках. Об'єм основного тексту складає 74 сторінки.

РОЗДІЛ I. Теоретичне вивчення особистісних якостей та досліджуваного потенціалу у студентів

1.1. Психолого-педагогічний аналіз дослідницького потенціалу у науковій літературі

Слід зазначити, що в науковій літературі немає однозначного визначення поняття «потенціал», тому воно набуває і змінює своє значення залежно від

контексту його використання. Термін «потенціал» походить від латинського слова «potentia». Головний його зміст полягає у визначенні здатності людини до досягнення цілей, реалізації плану, вирішенні будь-яких задач, можливості досягти бажаного.

З наукової точки зору поняття розглядалося філософами, психологами, істориками, соціологами тощо. Вчені Г.В. Гегель, В.П. Горшенін, С.А. Дрокіна, І. Кант, П. Лаплас, Г.В. Лейніл та ін. вважали, що це здатність здійснювати рух, процес під час якого реалізуються питання співвідношення понять «потенціал», «ресурс», «можливості» тощо.

Реалізація в діяльності потенціальних можливостей розглядалася у роботах вчених: Б. Г. Ананьєв, Г. О. Балла, Л.С. Виготського, В.В. Давидова, Д.Б. Ельконіна, О.М. Матюшкіна, В.М. Мясичева, Б.М. Теплова та ін.

Потенціал особистості трактується як динамічне інтегративне утворення, що забезпечує успішність процесів індивідуалізації, соціалізації та професіоналізації особистості [25, с. 411], що надає людині здатність примножувати власні внутрішні можливості, спонукає до розвитку.

Поняття потенцій відносно розуміння його як психічного надбання розглядається у працях Г.С. Костюка, С.Д. Максименка, С.Л. Рубінштейна. Погляди вчених зосереджено на питанні про можливості невикористаних психічних резервів, що актуалізуються під впливом певних умов [25, с. 198]. Б.Ф. Ломов висловив думку про те, що до змісту потенціалу людини відносяться її здібності, система знань, умінь та навичок.

Поняття «потенцій» стосовно психіки використовувалося Б.Г. Ананьєвим та Б.Ф. Ломовим, які цікавилися питаннями дослідження можливостей, невикористаних психічних резервів, здатних актуалізуватися під впливом певних умов. Так, на думку цих видатних вчених зовнішніми факторами розвитку особистості як дослідника та дослідницьких здібностей виступають умови соціалізації, навчання, виховання та навколишнє середовище. Б.Г.

Ананьєв [1] потенціалом називав властивості індивіда та особистості, що визначають готовність і здатність до виконання діяльності та досягнення в ній певного рівня продуктивності, що інтегруються в людині як у суб'єкті діяльності.

Необхідність розкриття сутності даного феномена пов'язана з тим, що в науковій літературі ми можемо зустріти такі дефініції, як «дослідницькі здібності», «дослідницькі навички», «дослідницька компетентність», «дослідницька поведінка», які часто вживаються як синонім по відношенню до поняття «дослідницький потенціал». До того ж важливо виокремити «дослідницький потенціал» як відмінне явище серед таких видів потенціалу, як творчий, інноваційний, особистісний, інтелектуальний тощо.

Одна з найважливіших функцій дослідницького потенціалу полягає в тому, що він є психологічною основою ефективної організації дослідницької діяльності та стимулювання такого виду наукової активності. Методологічною основою вивчення дослідницького потенціалу є розроблений С.Л. Рубінштейном суб'єктно-діяльнісний підхід, згідно якого, суб'єкт і діяльність перебувають у неподільному зв'язку та зумовлюють один одного.

Вивчення ДП напряму пов'язане з дослідницькою діяльністю, що організовується і спрямовується включеним до неї суб'єктом, який при цьому змінюється відповідно до отриманого ним у її процесі досвіду і утворює поняття «дослідницький потенціал суб'єкта». Діяльність, у свою чергу, визначається як активність, зі своїм особливим змістом і спрямованістю на кінцевий результат, що задовольняє потреби людини. В основі будь-якої цілеспрямованої діяльності лежить мотив.

Специфічною для дослідницької діяльності є потреба пізнання. Мотивом стосовно її дефініцій є інтерес до предмета дослідницької завдання чи результату дослідницької роботи. Такий вид активності студента визначається як вид активної пізнавальної інтелектуально-творчої діяльності студента, який

полягає у пошуку та отриманні суб'єктивно або об'єктивно нового знання, що відтворює логіку та основні етапи наукового дослідження, із застосуванням характерних та продуктивних для предметної галузі науково-пізнавальних методів, що реалізується в ході навчального процесу у певних організаційних формах навчальної та поза навчальної роботи ЗВО.

Разом з тим, встановлено, що несаможиттєвість та стереотипність мислення, відсутність наукового досвіду, а також низький рівень рефлексивності власної пошуково-наукової діяльності є значними перешкодами на шляху розвитку необхідних дослідницьких компетенцій. Таким чином, ДП реалізується у процесі дослідницької діяльності та спирається на її зміст.

Слід зазначити, що концепт «дослідний потенціал» є порівняно новий феномен, який активно вивчається у вітчизняній науці. Так, І.В. Клещева визначає дослідницький потенціал як «комплекс особистісних якостей учня(студента), що забезпечують його інтелектуальну та психологічну готовність, схильність до навчальної діяльності у цілому або її окремих етапів».

Важливу роль автори надають особистості, яка у своїй структурі володіє якостями, на думку В.В. Гунькова, які визначають здатність до наукового пошуку, високу пізнавальну активність, бажання отримати нові знання. Такі компоненти утворюють науково-дослідний потенціал, що вміщує сукупність можливостей студента для проведення самостійних досліджень, предметного та об'єктного дослідження дійсності, вироблення нових знань, пошуку іноваційних парадигм та їх сфери застосування.

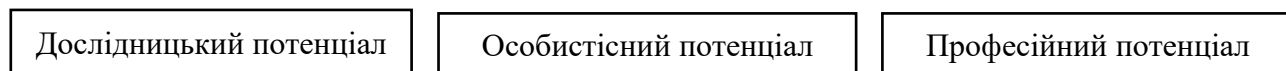
Автор вважає, що саме творча робота, натхнення і здібності стають у нагоді особистості під час наукового пошуку чогось нового. Важливе місце для розвитку зазначених складових відведено умовам, у яких навчається студент і особистості керівника, який взаємодіє зі студентом у навчальному і науковому процесі. Не тільки зовнішні складові, а й внутрішні мають визначальний вплив на розвиток ДП.

Н.А. Просолупова важливу увагу приділяє цілеспрямованій роботі з формування особистісної готовності студентів до наукової роботи, починаючи від початку вступу до університету [37]. ДП визначається нею як інтегральна властивість особистості, що відображає сукупність важливих для суб'єкта дослідницької діяльності ресурсів (дослідницьких, методологічних, рефлексивних, творчих умінь, а також необхідних особистісних якостей), які є підставою для формування особистісних і наукових компетенцій у ЗВО. Автор вважає, що найбільш базовими навичками, які є гарантом розвитку дослідницького потенціалу у студентів, є аналітичне мислення, рефлексивні вміння та креативність. Оскільки вони мають різний рівень розвитку дослідницьких навичок, освіта має бути персоніфікованою, яка враховує індивідуально-особистісні особливості кожного студента.

Є. В. Шитикова [46] розглядає близьке за значенням поняття – науковий потенціал – з погляду культурологічного підходу, враховуючи культурогенез особистості. Нею під науковим потенціалом особистості розуміється інтегративна особистісна освіта, сукупність можливостей та засобів досягнення успіху у науково-дослідній діяльності, ресурс, який використовується людиною для вирішення науково-дослідних завдань.

Як і будь-який феномен дослідницький потенціал має свою структуру. До її компонентів входять три основних, які визначаються терміном «потенціал». У загальному розумінні, цей термін означає наперед, прагнення до чогось нового, не знаного. Його прояв втілюється у здатності людини бачити світ по-іншому, не прагматично, а результатом такого погляду є створення іновацій. Джерелом ДП є особистісні якості людини, які сприяють спрямувати її прагнення до творчої активності.

Нами представлено у рис. 1.1. структурну схему потенціалу від сукупності її структурних складових утворюється дослідницький потенціал.

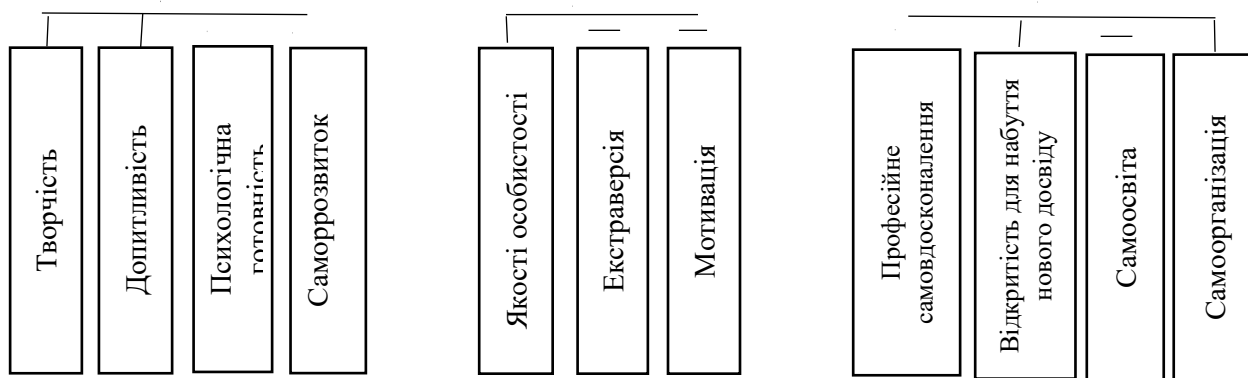

Рис. 1.1. Психологічна структура потенціалу особистості

Потенціал особистості є динамічним інтегративним утворенням, що забезпечує успішність процесів індивідуалізації, соціалізації та орієнтації особистості на професію [20, с. 411]. Даний феномен сприяє виникненню здатності особи розвинути власні внутрішні можливості, її здатність до розвитку. Діяльність пов'язана з особистісним потенціалом і тлумачиться як системна характеристика індивідуально-психологічних особливостей особистості, що лежить в основі її здатності виходити у своїй життєдіяльності і істійких внутрішніх критеріїв та орієнтирів і зберігати стабільність смислових орієнтацій і ефективність діяльності на тлі тисків зовнішніх умов, що змінюються [24, с. 423]. Дане тлумачення підкреслює активність, гнучкість і відповідальність людини як носія та виразника власного особистісного потенціалу.

Знання можуть бути спрямовані на розкриття невідомих явищ, розробку пояснювальної теорії та її застосування у нових умовах, привнесення внеску в вузько-спрямовані дисципліни, вирішення соціальних та економічних проблем». Г. Харман виокремлює наступні види досліджень:

1. просте фундаментальне дослідження, яке проводиться з метою задоволення пізнавальної активності, експериментальна та теоретична робота з набуття знань без урахування довгострокових вигод;

2. стратегічне фундаментальне дослідження, що має на меті отримання знань та очікування корисних відкриттів у результаті роботи;

3. прикладне дослідження, спрямоване на вирішення проблеми, отримання знань із конкретною метою;

4. експериментальне дослідження – систематична робота з використанням існуючих знань, здобутих у результаті досліджень чи практичного досвіду, вкладених у виробництво нового.

Актуалізація дослідницької діяльності, як частини навчального процесу є однією з тенденцій розвитку сфери освіти. Українські і закордонні університети підтримують дослідницьку активність студентів за допомогою забезпечення їхньої участі у програмах міжнародного обміну, конференціях та інших освітніх заходах.

Так, у Великій Британії університети організовують літні школи для студентів з метою формування та розвитку професійних дослідницьких навичок. Наукова діяльність студентів розглядається як інноваційна стратегія підвищення якості вищої освіти. Важливо, що студентів активно залучають до дослідницького процесу, а дозволяє генерувати власні ідеї та сприяє отриманню нових знань.

Поняття дослідницьких компетенцій включає різноманітні складові, до яких належать особистісні патерни, що визначають готовність до ведення дослідницької діяльності. У контексті даного феномена важливе значення набуває поняття потенціалу особистості щодо наукового пошуку. Слід зазначити, що концепт «Дослідний потенціал» є порівняно новим, але активно вивчається у вітчизняній науці.

Так, І.В. Клещєва визначає, що особистісні якості впливають на інтелектуальну і психологічну готовність до навчально-дослідницької діяльності, в цілому або її окремих етапів та визначають дослідницький потенціал особистості. Авторка виокремлює компоненти, що становлять

структуру дослідницького потенціалу учнів: мотиваційний, когнітивний, операційний та рефлексивний.

Мотиваційний чинник – найважливіший компонент, визначальний інтерес до дослідницької діяльності загалом. Операційна складова може бути відображена у виконанні конкретних етапів: пошуку проблеми, аналіз даних, висування та перевірки гіпотез.

Когнітивний компонент є володіння учням методами навчально-дослідницької діяльності. Активізація критичного мислення, інтелектуальних здібностей, пізнавальної активності тощо.

Рефлексивний чинник передбачає усвідомлення дій, виконуваних студентами або учням, і навіть здатність до організації дослідницької діяльності та подання результатів дослідження. Проявляється у поведінці, цілеспрямованості на виконання завдань, досягнення мети, прикладання зусиль для отримання успішного результату.

Успішність і результативність навчально-професійної діяльності майбутніх спеціалістів залежать від багатьох факторів. Серед яких визначальними є внутрішні джерела активності, до яких належать здобути знання, уміння, навички, необхідні для навчання. Важливими для майбутнього професіонала також є потреби, мотиви бажання, прагнення, інтереси, ставлення до навчання тощо. Таким чином, навчання як будь-яка свідома діяльність, що має суб'єктивний характер і визначається як наслідок реалізації прагнень особистості до задоволення власних потреб. Мотиви навчання виступають активізуючою силою і забезпечують успіх навчальної діяльності.

А. Маркова вважає, що мотиваційна сфера складає основу навчального процесу, що являють собою рушійні сили цього процесу. У зв'язку з таким твердженням зусилля ЗВО повинні бути спрямовані на узгодження з мотиваційною основою конкретного процесу навчання. Успішне вирішення проблеми мотивації мають значний вплив на освітню діяльність.

Незважаючи на те, що науково обґрунтоване навчання розвиває дослідницьку діяльність, забезпечує реалізацію потенціалу студентів, середовище для розвитку їхнього досвіду та залученості, технологію критикують за відсутність суворого понятійного апарату, не достатньо розроблених етичних проблем у їх вирішенні, що виникають між викладачами та студентами у процесі навчання, а також за те, що у ролі викладачів виступають лише дослідники, котрі нині займаються науковою діяльністю.

Наступне поняття, яке хотілося б розглянути – «дослідницька продуктивність». Вона впливає на просування факультету, його професорсько-викладацького складу, науки, певних галузей знань. Чим більше якісних досліджень генерується, чим вища дослідна продуктивність, тим краще це позначається на його репутації університету.

Визначені нами критерії особистості з високим рівнем розвитку дослідницького потенціалу :

- сформоване прагнення до пізнавальної активності;
- емоційна чутливість та вразливість до досить широкого діапазону явищ (до мистецтва, у різних його жанрах і формах, до життя оточуючих людей, у різних його проявах; у світ ідей, пов'язаних із сферою наукового знання, моралі; до людського вираження);
- інтелектуальна діяльність, готовність осмислено розуміти і прагнути до пояснення наукових фактів, наполегливість;
- оптимальна емоційна чутливість, яка є вибірковою по відношенню до широкого кола явищ, що її викликають;
- саморегуляція, що проявляється у наполегливості до вирішення завдань;
- готовність до набуття нового (знань, досвіду тощо);

– активність, як здатність реалізовувати, розкривати притаманний потенціал, можливості, ресурси;

– самоорганізації, самовдосконалення, інтелектуального зростання,

Таким чином, дослідницький потенціал особистості - цілісність, оригінальність, спрямованість на вирішення завдань, творча активність. З точки зору впливу особистісних якостей на дослідницький потенціал, людина, яка ним володіє - це активна, зі стійкими вольовим та інтелектуальними рисами характеру, активний подавач ідей, з адекватною самооцінкою.

Існує кілька характеристик, що сприяють підвищенню дослідницької продуктивності:

1. Інституційні характеристики: відбір кадрів, чіткі координуючі цілі, серед яких особлива увага приділяється дослідницькій діяльності як першочерговій меті, власне культура, яка вітається усіма членами і втілюється у дослідно-орієнтованих цінностях та практиці; позитивний психологічний клімат у колективі, що передбачає інноваційний дух, відкритість до нових ідей, безпосередня взаємодія, високий рівень кооперації, низька плінність кадрів, відкрите обговорення незгод; наставництво, комунікація з професійною спільнотою, комунікація, професійний розвиток, участь та зацікавленість керівництва.

2. Індивідуальні характеристики: розуміння норм, очікувань, санкцій, мотивація, знання матеріалу – знайомство з публікаціями на актуальну тему, проведеного дослідження, з різними теоріями, відомими дослідниками; володіння базовими та просунутими дослідницькими навичками - знання статистики, дизайну дослідження, методів збору даних; робота над кількома проектами одночасно, участь у конференціях, взаємодія з колегами та керівництвом; автономія та зобов'язання – академічна свобода, планування власного часу та цілей, але виконання зобов'язань перед університетом.

3. Лідерські характеристики: виступ у ролі ментора, орієнтація на наукову діяльність, виконання лідерських ролей, управління людьми та ресурсами, пошук фінансування, просування місії групи, донесення її цінностей до інших, уважність до перерахованих вище індивідуальних та інституційних рис, підтримка та участь , призначення зустрічей, визначення формальних механізмів та очікувань, робота над якістю інформації, спільне авторство проекту з членами групи та оцінка їх ідей.

На дослідницьку продуктивність впливають ресурси, необхідні для дослідження, які, у свою чергу, залежать від можливостей та зацікавленості факультету у науковій діяльності.

1. Категорія факультету: висока мотивація – високі здібності Ресурси: скорочення навчального навантаження, гранти, конференції, фінансування, регулярне розсилання – оголошення про успіхи, визнання та підтримка тих, хто бажає бути ментором для інших факультетів.

2. Висока мотивація - низькі здібності. Ресурси: менторські програми, заняття з навчання базовим дослідницьким навичкам, тривалі освітні програми, регулярне розсилання - оголошення про успіхи.

3. Низька мотивація - високі здібності. Ресурси: індивідуальна увага з метою налагодити соціальні зв'язки з факультетом.

4. Низька мотивація – низькі здібності. Ресурси: чітке визначення цілей факультету, індивідуальна увага керівництва з метою складання плану очікувань та прогресу, підтримка попередніх активності, надання допомоги в отриманні наукового ступеня, тривалі освітні можливості.

Наступне поняття, необхідне для розгляду це розуміння ДП як багатомірної різнорівневої системи властивостей особистості, що інтегруються як у суб'єкті дослідницького пошуку, визначають готовність і здатність до виконання цієї діяльності та досягнення у ній певного рівня.

Таким чином, розглянуті нами основні поняття дають можливість стверджувати, що вони займають важливе місце в освітньому процесі, у зв'язку з чим далі будуть розглянуті і спрямовані на вивчення дослідницької діяльності студентів в університеті.

Розглянемо дослідження, проведене у багатьох країнах. Виявлено, що у студентів недостатній рівень розвитку інформаційної грамотності, самостійного навчання та критичного мислення [50]. Вони стали пасивними отримувачами знань, які навчаються за принципом прикладання найменшого зусилля. Крім того, за результатами дослідження було виявлено, що необхідно навчати не лише студентів, а й ознайомлювати викладачів з проблеми використання методів оцінки, а також альтернативних, інтерактивних і заснованих на участі підходів. Метою яких повинні стати: побудова інформаційної грамотності, використання критичного мислення, самостійне навчання, оскільки низький рівень обізнаності викладачів про власні можливості ускладнює передавання досвіду.

Інформаційна грамотність передбачає складний набір здібностей, які дозволяють людям критично ставитися, взаємодіяти і осмислювати навколишні події і знання про світ, активно брати участь у процесі навчання, приналежно використовувати інформацію, а також докладати внесок у навчальну діяльність. Успіх навчання інформаційній грамотності залежить від його інтегрованості у предметну галузь і навчальний план.

Отже, у науковій літературі поняття дослідницького потенціалу розглядається як похідне від «потенціал», що характеризується як здатність розширювати межі власних можливостей, уміти розкривати власний творчий потенціал, бути спроможним ідею, створити новизну. Дослідницький потенціал реалізується під час навчання, а також втілюється у науковій діяльності, що пов'язан з умінням проводити дослідження. Так здатність вимагає від людини володінням певних особистісних надбань, де важливу роль

відіграють: уміння мислити, саморегуляція, наполегливість, працелюбність. Таким чином, ДП має у своїй структурі мотиваційний, когнітивний, рефлексивний та поведінковий компоненти. Основними чинниками, що впливають на виникнення ДП є внутрішні і зовнішні чинники, а також спрямування людини до активного наукового пошуку.

1.2. Особливості становлення дослідницького потенціалу

у студентів-магістрів

Відповідно до збільшення ролі науки та інновацій у розвитку сучасного суспільства зростає важливість науково-дослідної підготовки майбутнього фахівця. Активна увага до дослідницької діяльності є однією із тенденцій розвитку сфери вузівської освіти. Університети прагнуть підвищення її ефективності вже на етапі навчання студентів у ВНЗ, підтримуючи дослідницьку активність за допомогою забезпечення участі у програмах міжнародного обміну, конференціях та інших освітніх заходах.

Сучасний студент є не просто пасивним одержувачем знань, а й виступає в ролі активного учасника навчального та дослідницького процесів. Важливу роль у просуванні наукової діяльності виконує університет, який фокусується на наукових досягненнях студентів та викладачів. Особливо важливо підкреслити необхідність встановлення продуктивних взаємин між обома суб'єктами навчального процесу у рамках дослідницького проекту, де необхідними показниками є: якість відносин, характер і частота зворотного зв'язку, рівень залучення до проекту. Саме такі складові сприяють досягненню успіху студентської дослідницької діяльності.

Нововведення відображаються як на зовнішньому рівні, так і в змісті освітнього процесу, що у цілях адаптації до дослідницької діяльності будується на технології науково-обґрунтованого навчання. Таким чином, дослідницький потенціал впливає на наукову діяльність студентів і повинен займати центральне місце у структурі особистості, яка долучена до системи вищої освіти. Відомо, що активний дослідницький пошук свідчить про науковий потенціал ЗВО, що позитивно впливає на його репутацію.

Дослідницька діяльність в університеті здійснюється за допомогою реалізації студентом власного ДП, що зумовлює ефективність наукової роботи у процесі навчання.

Готовність студента до дослідницької діяльності оцінюється у вигляді виміру дослідницького потенціалу. Базовою характеристикою дослідницького потенціалу є дослідницька потреба студента, яка виявляється у необхідності отримання нових знань, досягнення певних результатів діяльності. Як джерела ефективної наукової діяльності виділяються внутрішні ресурси та якості студента. При виявленні та вивченні дослідницького потенціалу велике значення надається інтелектуальним та творчим здібностям студента, які виявляють у процесі наукової діяльності.

Найбільш значущими для майбутнього професіонала є формування навчальних навичок, уміння самостійно засвоювати знання, здатність раціонально організувати свою діяльність у різних умовах. З точки зору особистісних надбань. Студент повинен оволодіти відповідальністю, самостійністю, бути самоорганізованим, що допоможе йому у майбутньому сформуванню професійні та інтелектуальні мотиви. Перелічені складові утворюють готовність до дослідницької діяльності і являють собою дослідницький потенціал особистості

Аналіз феномена дослідницького потенціалу у студентів передусім розглядається через інтерпретацію поняття «дослідницька діяльність» у ЗВО. Г. Харман визначає його як критичне та творче дослідження, що систематично проводиться, метою якого є поглиблення знань, а також вирішення конкретних теоретичних та практичних завдань. Його не можливо реалізувати без прагнення до дослідницької продуктивності, тобто орієнтації студента на процес, а не на результат, де мотивація відіграє, надзвичайно, важливу роль, а також впливає на дослідницьку продуктивність. Показниками її є ресурси, зміст яких втілюється у наступному:

- Висока мотивація – високий рівень здібностей;
- Висока мотивація – низький рівень здібностей;
- Низька мотивація – високі здібності;

– Низька мотивація – низькі здібності.

Враховуючи такі особливості мотиваційної сфери особистості, можливо побудувати ефективну науково-дослідницьку діяльність студента. У такому баченні вона розглядається як виконання творчого, дослідницького завдання із задалегідь невідомим рішенням, яке передбачає дотримання основних етапів дослідження у науковій сфері (постановку проблеми, вивчення теорії, збір матеріалу, його аналіз та узагальнення, підбір методик дослідження, практичне оволодіння ними, підбиття підсумків)

Е. Паскарелла, П. Терензіні вважають, що поняття «студентське дослідження» включає поєднання ситуативних та поведінкових факторів, призначених для забезпечення їх інтелектуального життя, що сприятиме активному залученню у власне навчання; інтенсивна та ефективна взаємодія з викладачами, можливість застосувати теорію та навички, отримані в результаті навчання, з метою вирішення актуальних проблем, а також активізацію інтелектуальних потенцій.

У процесі становлення дослідницького потенціалу у студентів важливу роль відіграють значущі феномени, що сприяють розкрити його значущість та виявити властиві властиву йому компоненти. Такими є застосування культури дослідження, активізація наукової продуктивності, використання наявних і вироблення нових ресурсів. Е. Четам визначає дослідницьку культуру як структуру, яка надає значущість дослідницькій поведінці і дозволяє нам зрозуміти та оцінити місце даного феномена у структурі особистості студента.

Важливою складовою у навчальному процесі є дослідницький потенціал. Подолання розриву між дослідницькою діяльністю та навчальним процесом як таким – складне завдання, яке прагнуть вирішити вчені. Так, Ф. Леві, Р. Петруліс провели дослідження, засноване на інтерв'ю зі студентами, які описали свій досвід стосовно підходу науково обґрунтованого навчання. Наукове керівництво студенти охарактеризували як «збір інформації». Психолого-

педагогічний підхід сприяє розкриттю і виченню поглядів на сам дослідний процес, а також вивчити ідеї інших та стати більш критичними стосовно власних досліджень.

Культура дослідження в університеті – це не просто група студентів, які розуміють значущість його проведення, а забезпечення сприятливого контексту, у якому дослідження однаково очікуються, обговорюються, проводяться та оцінюються. Для університету з розвиненою дослідницькою культурою ефективний контакт зі студентами – критерій успіху, що показує її розвиток та продуктивність діяльності кожного факультету. Культура дослідження передбачає відкритість та спільні зусилля викладачів та інших членів факультету, підвищення мотивації студентів, посилення їхньої залученості до дослідницького процесу, освоєння необхідних досліднику навичок, і навіть наставництво.

Науковий потенціал утворюють пізнавальні потреби та мотиви, інтелектуальні здібності, емоційно-вольова сфера, дослідницька позиція та необхідні для наукової діяльності ресурси особистості.

Автор вказує на проблему реалізації потенціалу, що є динамічною освітою. Примітно, що в рамках дослідження, проведеного цим автором, розвиток наукового потенціалу студентів вивчався з погляду особливостей їхньої мисленнєвої діяльності. В результаті, у студентів, які мають високий рівень розвитку наукового потенціалу, превалюють такі типи мислення, як словесно-логічне та креативне. Студенти з креативним та евристичним рівнями наукового потенціалу відрізняються оригінальністю, гнучкістю, прагненням до інтелектуальної новизни, мають високорозвинений понятійний апарат. Тим самим, як стверджує автор, мисленнєва діяльність студентів виступає психологічною умовою розвитку їхнього наукового потенціалу.

Деякі дослідники звертають увагу на актуалізацію як процес переходу потенційних дослідницьких можливостей студента в актуальні дослідницькі

здібності. Актуалізація дослідницького потенціалу є основою його реалізації через прояв дослідницьких здібностей, навичок і умінь. Виходячи з цього, можна сказати, що дослідницький потенціал студента має дві форми: потенційну (передбачувані дослідницькі можливості студента) та актуальну (дослідницькі здібності студента, що проявилися під впливом механізмів та педагогічних умов актуалізації дослідницького потенціалу).

Дослідницькі навички є також важливим компонентом для вироблення дослідницького потенціалу. Більше того, що вступають до магістратури студенти апріорі розглядаються як суб'єкти, орієнтовані на дослідницький процес, оскільки підготовка до науково-дослідницької діяльності є одним з найважливіших завдань навчання у магістратурі. Магістрант освоює теоретико-методологічні основи науково-дослідної діяльності, нові методи та способи дослідження. На відміну від бакалавра, магістрант повинен володіти більшою відповідальністю, самостійністю, ініціативністю. В цілому, до магістрантів пред'являються вищі вимоги до виконаних ними дослідницьких робіт, що передбачає велику дослідницьку зрілість виконавців.

Очікувані результати навчання, орієнтовані на дослідницьку діяльність - підвищення допитливості студентів, активізація критичного мислення, розуміння власних слабких і сильних сторін, прогалин у знаннях, розвиток аналітичних навичок. Студентам необхідні знання про те, як працювати з інформацією, вироблені комунікативні навички, вміння розподіляти свій час.

На думку викладача, студенти думають, що лектор - це багаж і резервуар знань, оскільки, вони зобов'язані передавати знання. Студенти хочуть, щоб їх «вклали» у голови не проявляючи при цьому самостійності і активності засвоюючи їх. Студенти, у свою чергу, вважають, що засвоєння ними знань багато у чому залежить від викладача. Але без роботи над собою та прикладання зусиль не можливе набуття знань і розширення власного потенціалу, у тому числі й дослідницького.

Що стосується навичок, необхідним студентам як дослідникам, ще одне з досліджень показало, що студентам необхідно розвивати критичне мислення, вміння організовувати ідеї, планувати час, працювати з інформацією, числами та графіками, розвивати грамотність, навички самопрезентації, публічних виступів та комунікації, здатність ставити питання, знання методології, бачення картини в цілому.

Отже, дослідницький потенціал студента є сукупністю психологічних якостей (мотиваційної, когнітивної та поведінкової сфери, що визначаються суспільними, соціально-психологічними та вузівськими умовами), а також їх особистісна складова, що забезпечує ефективне вирішення дослідницьких завдань у рамках навчально-дослідницької та науково-дослідної діяльності.

1.3. Вплив особистісних якостей на розвиток дослідницького потенціалу у студентів-економістів

Вік студентів-магістрів – 21-22 роки. Це період юності, коли особистісні утворення набули сталої визначальної якості. Важливу роль у становленні особистості юнацького віку відіграє адекватна самооцінка, саморегуляція, емоційна стійкість, комунікабельність, що вказує на особистісну зрілість і визначає її зміст. Дослідницький потенціал не є виключенням для структури означеної властивості особистості. Більше того у сукупності з особистісними якостями актуалізує можливість професійно-особистісного розвитку студента як майбутнього спеціаліста.

Але, з одного боку, усі студенти знаходяться в однакових умовах навчального середовища, але їх цікавість до наукової діяльності і можливість впоратися з науковою роботою має свої відмінності. Можливо це пов'язане з різним рівнем сформованості дослідницького потенціалу, а також притаманними студентам особистісними якостями, що детермінують дослідницьку активність. З іншого боку, під час засвоєння професійних знань студенти навчаються в умовах з різними вимогами, які є свого роду специфічними у вимогах до засвоєння дослідницької діяльності.

Тому є підстави очікувати, що обрана студентами професійна спрямованість впливає на актуалізацію їх ДП. Розгляд даного феномена у студентів доцільно виконувати з урахуванням їх профілю професійної підготовки. Актуалізація дослідницького потенціалу на різних етапах вузівського навчання різниться у зв'язку з різним ступенем складності дослідницьких завдань, які вирішуються студентами – першокурсниками та випускниками бакалаврату [3].

Однак, після закінчення бакалаврату студенти університету зобов'язані захистити «Випускню кваліфікаційну роботу», що є самостійно виконаним дослідженням, у зв'язку з чим є підстави сподіватися, що у магістрантів уже встигли сформуватися певні дослідницькі навички. Більше того, студенти

апріорі, що вступають до магістратури, розглядаються як суб'єкти, орієнтовані на дослідницький процес, оскільки підготовка до науково-дослідної діяльності є одним з найважливіших завдань навчання в магістратурі.

Студент-магістр освоює теоретико-методологічні засади науково-дослідної діяльності, нові методи та способи дослідження. На відміну від бакалавра, магістр повинен володіти вищою відповідальністю, самостійністю, ініціативністю. На сьогоднішній день, до магістрів пред'являються вищі вимоги до виконаних ними дослідницьких робіт, що передбачає значну дослідницьку зрілість виконавців. Професійно-освітнє середовище має численні відмінності у змісті і формі дослідницьких завдань, що вирішуються магістрантами. Це пов'язано з предметом спеціальності, з обсягом теоретичного і прикладного змісту при професійному навчанні [12].

Також зміст дослідницької діяльності вирізняється у зв'язку з гуманітарним та природничим профілями спеціальностей. Але й у гуманітарних спеціальностях є суттєві відмінності по суб'єкт-суб'єктним та суб'єкт-об'єктним аспектам діяльності (як, наприклад, спеціальності «людина-людина» або «людина-знакова система»). Представляється доцільним і має наукову новизну вивчення сформованих у магістрантів економічного факультету особистісних якостей. Таким чином, можна стверджувати, що психологічні аспекти доцільно вивчати у зв'язку з економічними феноменами, які все ще мало розглядаються в наукових дослідженнях.

Зокрема, Б. Г. Ананьєв співвідносить потенціал з процесом становлення особистості, яку він розглядає як суб'єкта діяльності та визначає потенціал людини у взаємозв'язку різних рівнів організації людини. В.М. Марков розглядає потенціал особистості як систему її відновлюваних ресурсів, що проявляються в діяльності, спрямованій на отримання соціально значущих результатів [1, с. 137].

Особистий потенціал Т.О. Гордєєва і Д.О. Леонтьєв розглядають як саморегуляцію особистості, де визначальним є рівень особистісної зрілості, а його прояв як феномен самодетермінації особистості» [8].

Отже, особистісний потенціал щільно пов'язаний з діяльністю людини і інтерпретується як системна характеристика індивідуально-психологічних особливостей особистості. Саме така здатність закладена в основу її можливості будувати життєдіяльність відносно її стійких внутрішніх критеріїв та орієнтирів. Змістовною характеристикою даного феномена є збереження стабільності смислових орієнтацій і здатність ефективно будувати власну діяльність під тиском мінливих зовнішніх умов. Дане тлумачення підкреслює активність, гнучкість і відповідальність людини як носія та виразника власного особистісного потенціалу.

Поняття «дослідницький потенціал» розглядається також як багаторівнева система властивостей особистості, що втілюються у її суб'єктивній діяльності та визначається готовністю і здатністю до її виконання, з метою досягнення високого рівня продуктивності.

У нашому розумінні психологія пояснює поведінку людей і тим самим допомагає виявляти значущі для людини ефекти і стереотипи, пояснює внутрішні механізми, у зв'язку з якими люди приймають економічні рішення. Так, Річард Талер отримав Нобелівську премію за внесок у вивчення поведінкової економіки [51]. Він вивчав, як особливості поведінки впливають на фінансові ринки, і дійшов висновку, що рішення, прийняті людьми, є раціональними. Особистісні особливості фахівця продовжують формуватися на етапі його навчання у зв'язку зі змістом його навчальної діяльності та змістом професії. Предметом праці професії економічного профілю відповідає професійний тип «Людина – знакова система». Специфіка навчання економічних спеціальностей полягає в тому, що студенти, окрім

загальнотеоретичних дисциплін, займаються такими видами діяльності, як розрахунково-економічна та проектно-економічна діяльність [22, с. 100-104].

Магістр економічного спрямування має бути кваліфікованим аналітиком, який володіє арсеналом методів аналізу, знає методологію наукового дослідження. Проте, дослідницька компетентність магістранта-економіста визначається його аналітичними та науково-дослідними компетенціями. С. М. Лукашенко звертає увагу на те, що саме наявність такого предмета у програмі навчання, як математика, є однією із складових фундаментальної підготовки спеціаліста економічного профілю

За особистісними показниками студенти-економісти емоційні і часто володіють високим рівнем тривожності. Студенти, які навчаються на економічних спеціальностях схильні до інтровертності. Помірна вираженість такого чинника як «Емоційна стійкість» свідчить про здатність зберігати самовладання у стресових ситуаціях.

О.В. Чувгуновою було проведено дослідження з метою аналізу взаємозв'язків рівня реалізації дослідницького потенціалу студентів з характеристиками їхньої когнітивної сфери [45, с.312-319]. Результатом дослідження з'ясувалося, що магістранти на високому рівні виконують обов'язкові дослідження (курсіві, дисертація), але при цьому практично не виявляють публікаційну активність, не виступають на конференціях. До того ж представники вибірки характеризуються високим рівнем вербального інтелекту, індуктивного мислення та середнім рівнем рефлексивності.

Наступне дослідження, розглянуте нами, було спрямовано вивчення взаємозв'язків між ступенем використання старших курсів різних варіантів навчальних стратегій та реалізацією їх дослідницького потенціалу [10, с. 131-141]. За висновками дослідження було з'ясовано, що магістри використовують малоефективні стратегії повторення та регулювання, що вказує на короткочасне запам'ятовування інформації студентами. А також підходять ситуативно до

дослідницької діяльності, недостатньо її плануючи, що позначається на незавершеності досліджень та їх недостатній обробці.

Необхідно зазначити, що яскраво вираженими виявилися мотиваційний та поведінковий компоненти потенціалу. Дослідження показало, що навчальні стратегії є важливим складником дослідницького потенціалу у студентів. Вчені стверджують, що у студентів-економістів виявлено низькими мотиваційний та когнітивний компоненти дослідницького потенціалу. При цьому студенти економічного факультету мають середній рівень дослідницького потенціалу. В цілому, когнітивний компонент дослідницького потенціалу магістрантів виявився значно вищим, ніж у бакалаврів. Що ж до мотивації магістрантів до участі у дослідницької діяльності, першочерговими виявилися зовнішні мотиви досягнення успіху, потім – пізнавальні мотиви, менш вираженими – зовнішні позитивні мотиви досягнення, самореалізації. Як внутрішні мотиви виступили інтерес і бажання поглибленого вивчення обраної теми дослідження, серед зовнішніх мотивів найчастіше згадувалися матеріальну винагороду та визнання.

З'ясувалося, [4], що мотивація дослідницької діяльності магістрантів тісно пов'язана з їх особистісними особливостями.

Вивчення особистісних особливостей суб'єктів наукової діяльності здійснювалися зарубіжними вченими. Так, наприклад, при вивченні клінічних психологів Ірландії [50] з'ясувалося, що працюючі клінічні психологи, які займаються дослідницькою діяльністю, мають магістерський або докторський степінь. При цьому як слаборозвинені дослідницькі навички виступають публікаційна активність, пошук фінансування та кількісний аналіз даних. Основними бар'єрами на шляху до занять дослідницькою діяльністю було названо нестачу часу, фінансування, ресурсів підтримки/схвалення.

До проведення досліджень клінічних психологів [5, с. 9-14] підштовхувала власна мотивація та інтерес до теми дослідження, як можливість зробити внесок у досліджувану галузь Т.Р. Бохан та І.Ю. Малкова та інші

дослідники виокремлюють таку значущу для занять дослідницькою діяльністю особливість особистості як здатність до саморегуляції, яка забезпечує усвідомлений характер активності суб'єкта та його автономність. Саморегуляція виступає як фундамент формування індивідуальних стилів діяльності, дозволяє долати виникаючі бар'єри, є критерієм психологічної готовності до дослідницької діяльності. При вираженій саморегуляції дослідники успішно планують і оцінюють результати діяльності, досягають цілей, мають гнучкість у плані подолання виникаючих проблем.

Рефлексія вважається найвищим рівнем саморегуляції діяльності [42, с. 140-143]. Так, поверхневий прошарок рефлексії у економістів утворюють висловлювання гедоністичної спрямованості. Були виокремлені особливості рефлексії психологічних профілів у студентів. Студенти-економісти застосовують інтерпсихічну рефлексію, спрямовану усвідомлення зовнішнього світу, що виявляється у вигляді конкретних домагань («мені потрібна машина»). До того ж студенти економічного факультету налаштовані на високе кар'єрне зростання, схильні розчаровуватися в людях, самокритичні.

Цікавими виявилися результати дослідження (виконаного Н.В. Носовою, О.К. Соколовською, І.В. Фокіною) [29], за результатами якого було виявлено, що студентам, які активно займаються дослідницькою діяльністю, притаманні високий рівень екстравертованості та артистичності, а також схильність до пошуку нових вражень. Студенти з такими особистісними особливостями, як емоційна стійкість, самоконтроль, стриманість, допитливість і креативність беруть активну участь у дослідному процесі. Експресивність і цікавість, у свою чергу, негативно позначаються на науково-дослідній діяльності.

Важливо також звернути увагу на механізм професійно-особистісного зростання особистості, як самоактуалізація. На думку Л.О. Лобанової та Є.І. Петанової, випускники економічного факультету схильні жити сьогоденням, не впевнені у своїх силах, орієнтовані на творчий початок, поділяють цінності

смактуалізууючої особистості, схильні покладатися на думку оточуючих. Дослідження проведене Н.В. Носовою, О.К. Соколовською та І.В. Фокіною на виявлення взаємозв'язку активності у дослідній діяльності з професійно-особистісними особливостями виявило, що студентам, які активно займаються дослідницькою діяльністю, притаманні високий рівень екстравертованості та артистичності, а також схильність до пошуку нових вражень.

На дослідницьку активність студентів впливають товариськість, рівень розуміння та сенситивності. Студенти з такими особистісними особливостями, як емоційна стійкість, самоконтроль, стриманість, допитливість та креативність беруть активну участь у дослідницькому процесі. Експресивність та цікавість, у свою чергу, негативно позначаються на науково-дослідній діяльності. Дане дослідження показове для нас, оскільки в ньому доведено, що активність у [19, с. 97-103]. Таким чином, науково-дослідна діяльність у студентів визначається їх особистісними особливостями.

Анна Ведел провела дослідження на тему того, як особистісні особливості студентів пов'язані з вибором їхнього професійного розвитку. З'ясувалося, що студенти-старшокурсники набрали більше балів за шкалами «відкритість досвіду» та «нейротизм», що вказує на їхню емоційну нестабільність. Студенти, які вивчають економіку, схильніші до екстраверсії та менш доброзичливі. Дане дослідження набуло широкого розголосу за кордоном, але потрібно взяти до уваги, що деякі з отриманих даних суперечать результатам інших вчених.

Так, на думку дослідниці студенти економічного факультету, більш схильні до екстраверсії і менш доброзичливі. Щодо результатів проведеного нею дослідження було визначено відмінності на рівні поведінкового компонента ДП, а також за шкалою «Екстраверсія». Серед предикторів ДП, також виокремлених іншими дослідниками, ми можемо бачити наполегливість та самоконтроль. Проте, за результатами аналізу середніми виявилися показники самокерування та прогнозування.

Серед предикторів ДП вченою виявлено наступні: добросовісність, критерій оцінки якості, домінування. Довірливість та пізнавальна активність також виступили предикторами ДП, хоча деякі з дослідників, чії роботи були вивчені, заперечували внесок даних змінних у ДП, або зазначали їхню зворотню залежність. Такі фактори, як сензитивність та артистичність, виступили негативними предикторами рівня ДП.

На основі аналізу поглядів вчених на зміст та особливості дослідницького потенціалу у студентів нами було створено модель Дослідницького потенціалу у студентів, за змістом якої складовими є особистісні конструктивні якості.

Рис.1.2. Структурна модель дослідницького потенціалу у студентів

Особливістю даної моделі є те, що до складу основних елементів ДП обумовлена виокремленням компонентів, які відносяться до особистісних показників (риси характеру, мотиваційно-сміслова сфера і самооцінка). У категорії функціональних особливостей важливими є : оригінальність думки, науково-пошукова активність, відповідальність, самоорганізація. Усі компоненти між собою взаємопов'язані і утворюють цілісну систему. Такий

тісний зв'язок обумовлений тим, що особистість, яка володіє дослідницьким потенціалом проявляє їх у сукупності з іншими компонентами, що проявляються у взаємодії із оточуючим середовищем, а не тільки під час виконання певного виду діяльності (навчальної, наукової тощо).

Самоорганізація особистості, певним чином відокремлена від інших, у зв'язку з тим, що має вольове походження, але вона є регулятором інших процесів. Можна зазначити, що особистісні та функціональні компоненти є внутрішніми стійкими психологічними структурами, такі як характер, мотиваційно-сміслова сфера. У цілому, функціональний компонент ДП виступає регулятором процесу онтогенетичного розвитку особистості (у даному випадку юнацького віку).

Необхідно зазначити, що особистісні якості та ДП, на який вони впливають підпорядковуються загальним законам генетичного розвитку і характеризуються гетерохронністю. Це процес детермінований нерівномірністю розвитку тих чи інших особистісних патернів, що є фундаментальними у становленні дослідницького потенціалу.

Цілісність та конгруентність займає основне місце у структурі особистості з ДП. Це пов'язано з інтеграцією і цілісністю її індивідуалізації. Не має бути диспропорція і розрив у внутрішньому світі людини, у тому числі й Я-образу. Таку думку підтверджує у своїх поглядах П.М. Якобсон. Він вважає, що особистість повинна бути інтегрованою, суцільною психологічною організацією, єдність якої забезпечується спільністю мінливих життєвих цілей.

З метою цілісного осмислення проблеми становлення дослідницького потенціалу необхідне поєднання окремих фаз розвитку у єдиний життєвий цикл. Інтегруючи і узагальнюючи знання про прогресивність розвитку людини можна виокремити найбільш суттєві критерії особистості, яка володіє дослідницьким потенціалом.

Генеративність – це прагнення внести в оточуючий світ довготривалий і значущий вклад, поняття близьке до самоактуалізації. У теорії Е. Еріксона – широке поняття, яке охоплює поняття «продуктивність» або «творчість» компетентність у тій чи іншій галузі, здатності вкласти в неї свій внесок.

Таким чином, дослідницький потенціал – це не тільки результат становлення, що продовжується протягом тривалого часу, на який впливають внутрішні особистісні властивості (характер, мотиваційно-сміслова сфера, установки, самооцінка, ставлення до діяльності), а й інші зовнішні фактори. У нашому випадку, організоване навчання у ЗВО.

Вузко спрямованим постає питання у контексті освітнього профілю, за яким навчається студент. Особистісні особливості студентів, які навчаються на профілі професійного навчання (наприклад, магістрів економічного факультетів), визначаються особистісними якостями, що впливає на дослідницьку діяльність, зокрема, дослідницький потенціал. Ймовірно, особистісні особливості студентів можуть виконувати передикторну функцію щодо їх дослідницького потенціалу. Різні стратегії навчання, види виконуваних наукових праць, методологія наукової підготовки, організація дослідницької діяльності, вимоги до фахівців різної професійної спрямованості можуть відобразитися на рівні дослідницького потенціалу у студентів.

ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ

1. Здійснено аналіз понять: «Дослідницький потенціал у студентів», «Особисті якості студентів як дослідницькі ресурси» дозволяє стверджувати, що дослідницький потенціал студента реалізується у дослідницькій діяльності, у реалізації якої, важливу роль відіграють особистісні якості, які опосередковують ефективність даної діяльності.

2. Розкрито умови ЗВО, у яких дослідницька діяльність студентів набуває реальної продуктивності та наукової значущості: найважливішою умовою є спільна з викладачем дослідницька діяльність та розвиток колективних дослідницьких проектів.

5. Виділено мотиви, які спонукають студентів до занять дослідницькою діяльністю: найбільш значущим мотивом слід вважати те, що у процесі дослідницької діяльності продуктивніше проходить процес професійного становлення.

6. Проаналізовано підходи вітчизняних та зарубіжних учених до визначення поняття «дослідницький потенціал» (ДП), їх структура та зміст. Виокремлено компоненти ДП: поведінковий, когнітивний, мотиваційний. Сформульовано визначення поняття «дослідницький потенціал», яке визначається як готовність до пошукової активності, що сприяє можливості оцінити власні здібності, проявити себе суб'єктом дослідницької діяльності».

7. Аналіз наукових праць дозволив виокремити особистісні якості, що детермінують ефективність дослідницької діяльності. Вони були означені за результатами раніше виконаних досліджень, а також можуть вплинути на розвиток та актуалізацію дослідницького потенціалу. Такими якостями є фактори, включені до конструкту «Велика п'ятірка», самоорганізація і самооцінка студента.

8. Встановлено особливості виразності дослідницького потенціалу у студентів економічної спеціальності, що може бути обумовлено як різними

методологіями розвитку у студентів якостей, необхідних для дослідницької діяльності, так і вимогами до професійно важливих якостей особистості даного освітнього профілю.

Отже, досліджувані показники респондентів, які навчаються за економічною спеціальністю ми можемо розглядати як відповідну мету та зміст нашого дослідження. Таким чином, теоретичний аналіз є основою для розробки наповнення та виконання емпіричного дослідження

РОЗДІЛ II. Методи та організація емпіричного дослідження дослідницького потенціалу та особливостей особистості у студентів-економістів

Програма нашого емпіричного дослідження представлена трьома послідовними етапами.

На першому етапі, організаційному, (лютий-квітень 2021 року) було поставлено мету та визначено завдання емпіричної частини дослідження, уточнено гіпотези, залежну та незалежну змінні. Це уточнення дозволило визначити вид нашого емпіричного дослідження. Були обґрунтовані та визначені методики вимірювання показників дослідницького потенціалу та його особистісних детермінантів у респондентів, релевантні цілі, емпіричним завданням та гіпотезі дослідження. На даному етапі було визначено базу дослідження, сформовано емпіричну вибірку.

Мета дослідження: виявити особливостей дослідницького потенціалу та його особистісних детермінантів у старшокурсників, які навчаються на економічному факультеті Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.

Завдання емпіричної частини дослідження:

1. Виміряти рівень дослідницького потенціалу у старшокурсників економічного профілю навчання.
2. Здійснити аналіз показників виразності дослідницького потенціалу та його компонентів, здатності до самокерування, мотиваційної сфери, рівня самооцінки у студентів-старшокурсників економічного факультету.
3. Розкрити особистісні особливості у студентів-старшокурсників, які навчаються на економічному факультеті.
4. Вивчити особистісні засоби актуалізації дослідницького потенціалу у старшокурсників-економістів.

Підтвердженням цієї гіпотези будуть статистично значущі відмінності за компонентах дослідницького потенціалу та особистісних особливостей у студентів.

Як залежна змінна у нашому дослідженні виступають компоненти дослідницького потенціалу та особистісних особливостей.

На другому етапі дослідження – діагностичному (травень 2021 р. – вересень 2021 р.) – проведено контрольний та експериментальний зріз у вибірках респондентів.

На третьому етапі – узагальнюючому (вересень 2021 р. – листопад 2021 р.) проведено аналіз тестових даних з використанням математичних та статистичних методів обробки даних, зроблено висновок про те, яка з висунутих гіпотез підтверджена в експерименті.

Характеристика емпіричної бази та вибірки респондентів.
Дослідження проведено на базі економічного факультету Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича. Вибірку склали 41 студент-старшокурсник (4-6 курс) спеціальності «Підприємництво та біржева діяльність». Кількість респондентів розподілилися наступним чином: 4-го року навчання (n=21), 5-го року навчання (n=14) та 6-го року навчання (n=10). Середній вік респондентів – 22 роки.

2.1. Опис методів і методик дослідження

Анкета «Самооцінка здатності до самоосвіти і саморозвитку особистості» (О.П. Сергєєнкова).

Психодіагностичні методики дослідження: опитувальник «Дослідний потенціал (ДП) студента» (Н.В. Бордовська та ін.) для визначення рівня дослідницького потенціалу та виразності його трьох компонентів; опитувальник «Здатність до самокерування» Н. Пейсахова; опитувальник на визначення соціально-психологічних установок особистості у мотиваційній сфері (за методикою О.Ф. Потьомкіної); методика «Велика п'ятірка» (адаптована А.Г. Шмельовим та В.І. Похілько) для вивчення особистісних якостей студентів; методика «Дослідження самооцінки особистості» Дембо-Рубінштейна для вимірювання самооцінки.

Подаємо опис змісту кожної з методик [38].

1. Опитувальник «Дослідний потенціал (ДП) студента» (Н.В. Бордовська та ін.) для визначення рівня дослідницького потенціалу та виразності його трьох компонентів. Методика діагностики індивідуальної степені вираження дослідницького потенціалу у студентів включає в себе 51 судження, у тому числі й три субшкали для оцінки ступеня участі відповідних сфер (мотиваційної, когнітивної та поведінкової) загальної структури дослідницького потенціалу у конкретного респондента.

Опитувальник може використовуватись як індивідуально, так і у групі. Досліджуваних, яким пропонується перелік тверджень щодо особливостей їх мислення та поведінки при вирішенні різноманітних завдань. Потрібно оцінити, наскільки кожне з них характерне для конкретного студента за 10-бальною оцінною шкалою. Загальний рівень дослідницького потенціалу визначається як сума балів, частина з яких оцінюється у зворотному порядку.

Після підрахунку кількості балів за загальною шкалою ДП та кожною із субшкал «сирі» бали переводяться у стени. У результаті, високі оцінки за шкалами вказують на достатньо розвинений дослідницький потенціал у студента.

Загальний рівень дослідницького потенціалу є характеристикою психологічного ресурсу людини в контексті її наукової діяльності. Компоненти дослідницького потенціалу та їх зміст визначено і подано в описі до підрозділу 2.2.

Першим є зіставлення своїх домагань із реальними, об'єктивними показниками своєї діяльності. Другим шляхом є порівняння себе з іншими.

2. Опитувальник «Здатність до самокерування» Н. Пейсахова (Додаток В) було розроблено для вивчення здатності людини керувати своїми формами активності, управляти собою у різних ситуаціях. Самокерування розуміється як творчий процес, пов'язаний із створенням нового, вирішенням нестандартної ситуації, необхідністю постановки цілей та пошуком засобів їх досягнення, що дозволяє вважати цю особистісну характеристику гіпотетично «актуалізується» в дослідницької діяльності. Вивчалася здатність студентів до самоврядування в цілому та до здійснення парціальних операцій самоврядування.

Відповідно до задумом автора методики Н.М. Пейсахова, вона включає вісім шкал:

- 1) аналіз протиріч;
- 2) прогнозування;
- 3) цілепокладання;
- 4) планування;
- 5) оцінка якості;
- 6) прийняття рішення;
- 7) самоконтроль;

8) корекція, а також загальний показник, що виражає ступінь розвитку здатності до саморегуляції.

В результаті виконання методики в єдиному психодіагностичному пакеті з методикою «дослідницький потенціал студентів» задуму з'являлася «можливість» дізнатися про здібності магістрантів керувати собою у дослідницькій діяльності. Адекватність застосування методики у цьому дослідженні обумовлена тим, що вона оцінює здатність самоврядування стосовно діяльності, отже, саме від виразності цієї здатності залежить результат, що виникає «у процесі» дослідницької діяльності.

Інструкція до виконання опитувальника супроводжувалася додатковою інформацією, у тому, що опитувальник включає дві групи тверджень:

1) Твердження, які вимагають звернення до досвіду, наприклад, п. 5. Якщо Ви дійсно часто оцінюєте свої дії та вчинки, намагайтеся знайти відповідь на поставлене запитання, то сміливо відповідайте так, а якщо Ви це робите рідко, то відповідайте "ні".

2) Твердження, що характеризують ставлення до загальноприйнятої думки, наприклад, п. 28. Якщо респондент згоден з думкою, він повинен відповісти «так», якщо не згоден, то відповідає «ні».

Відповідь «так» позначена знаком «+», відповідь «ні» - знаком «-» (мінус).

Обробка результатів дозволяє оцінити здатність самоврядування, на підставі підрахунку позитивних та негативних відповідей за кожною шкалою та підсумовування результатів (загальна здатність до самоврядування). Результати, без урахування статевої приналежності порівнювалися з даними, представленими в таблиці умовно «нормативних показників».

При інтерпретації отриманих результатів бралися до уваги рекомендації дослідників, які раніше працювали з даною методикою (31, с. 339-348). На їх думку важливими є відповіді, які висвітлені у правій частині шкали, що свідчить про наявність та володіння системою самоврядування даною людиною.

Але вона має характеристики небажані для дослідницького потенціалу розважливості і раціональності, а також з низькою активною емоційністю.

Якщо результати лежать у зоні низьких оцінок, то у такої людини відсутня система саморегуляції, а сформовані лише окремі її частини. У такому випадку емоційна оцінка переважає над раціональною, але та повний цикл самоврядування не сформовано, однак можна проаналізувати, які з частин добре, а які слабо розвинені, тому мета подальшої роботи повинна полягати у роботі з недостатньо розвиненими компонентами.

Обробка результатів проводилася рядковим підрахунком кількості відповідей «так» і «ні», після чого підсумовувався загальний результат тесту. Після цього отримані бали порівнювалися з локальною оцінною шкалою, що дозволяє перевести кількісний результат у якісний. При цьому увага на гендерну приналежність респондентів не зверталася, у зв'язку з недостатньою кількістю чоловіків у вибірці.

3. Опитувальник на визначення соціально-психологічних настанов особистості у мотиваційній сфері (за методикою О.Ф. Потьомкіної) (Додаток Д).

Шкал має свій зміст і характеристику. Де основними показниками є особистісні якості, що виявляють спрямованість на певні предмети, події, явища тощо.

Ознака за шкалою «Орієнтація на процес» характеризує людину, яка рідко замислюється над результатом і не прагне його досягти, не пунктуальна, негативно ставиться до виваженої і обдуманної діяльності.

Особистості, які орієнтовані на досягнення результату діяльності, вміють долати перешкоди, спрямовані на справу – «Орієнтація на результат».

Люди, які користуються авторитетом, думка яких є важливою для людей. Діють на користь інших і не очікуючи щось для себе належать до шкали

«Орієнтація на альтруїзм». Відзначаються особистісною зрілістю, цінною для суспільства якістю такою як любов та піклування за ближнього.

За шкалою «Орієнтація на егоїзм» визначаються егоїстичні особистості. Хоча надмірно виявлений егоїзм зустрічається рідко, швидше певна частина егоїзму має бути притаманна людині.

Особистості, які орієнтуються на працю, якою займаються повсякчас (відпустка, свята, вихідні тощо), належать до шкали «Орієнтація на працю». Праця приносить таким людям задоволення і щастя.

Незалежні і свободолюбні люди належать до шкали «Орієнтація на свободу». Така якість межує з орієнтацією на працю.

«Орієнтація на владу» притаманна чоловікам, які частіше ніж жінки займають керівні посади, займаються бізнесом.

Зазвичай, одні люди мають гроші, інші - ні. Як одним, так і іншим гроші потрібні, тому «Орієнтація на гроші» є важливою для людей, яких цікавить матеріальна сторона праці – бізнесмени, підприємці, банкіри. До цієї кагорти не належать освітяни.

«Орієнтація на гроші». Зазвичай буває у 2-х випадках, коли гроші є або їх немає. Орієнтація є важливою для бізнесменів і керівників різних установ. Менше виражена у працівників освіти.

Методика «Велика п'ятірка» (адаптована А.Г. Шмельовим та В.І. Похилько) (Додаток Е). Спрямований на вивчення особистісних якостей у студентів. Цю назву отримав у 60-80-ті роках під час масштабних психолінгвістичних досліджень, проведених незалежними фахівцями з різних країн. Однією з таких робіт було опубліковане у 90-ті роки дослідження особистісних рис, проведене А.Г. Шмельовим та В.І. Похильком. Дослідження підтвердили, що п'ятьох чинників достатньо для побудови повноцінного психологічного портрета та професійного типу особистості.

Даний тест використовується для дослідження особистості з метою профвідбору, профконсультації, визначення напрямів психологічної допомоги, комплектування груп, самопізнання і т.ін. Автори опитувальника стверджують, що за допомогою п'яти особистісних факторів (екстраверсія, нейротизм, згода, сумлінність, відкритість досвіду) можна описати модель особистості.

Чинники, виділені авторами методики:

1. екстраверсія (Extraversion, E): товариськість, висока активність, пошук нових відчуттів, теплота та позитивні емоції у відносинах з іншими (протилежний полюс – інтроверсія: спокій, стриманість, пасивність);
2. нейротизм (Neurotism, N): дратівливість, тривожність, нервову напругу, вразливість до стресів, (протилежний полюс – емоційна стабільність);
3. згоду або доброзичливість (Agreeableness, A): доброта, довірливість, альтруїзм, поступливість, скромність (протилежний полюс – ворожість, егоїзм, недовірливість);
4. свідомість чи сумлінність (Conscientiousness, C): компетентність, ґрунтовність, надійність, організованість, (Протилежний полюс - відсутність контролю над власними імпульсами, неорганізованість);
5. відкритість до нового (Openness, O): допитливість, креативність, інтелектуальність (протилежний полюс – вузькість інтересів, пересічність, обмеженість).

В даний час п'ятифакторна модель особистості є найбільш широко використовуваною у наукових та прикладних психологічних дослідженнях англomовних країн.

Опитувальник включає 75 пунктів по три варіанти відповіді у кожному.

Шкали тесту є точним відтворенням факторів «Великої П'ятірки» у міжнародному варіанті (за винятком п'ятого фактора, який у ряді західних версій B5 позначається як «відкритість новому досвіду - обмежений

практицизм»): екстраверсія – інтроверсія; згода – незалежність; організованість – імпульсивність; емоційна стабільність – тривожність; навчання – інертність.

4. Методика «Дослідження самооцінки особистості» (за Дембо-Рубінштейном) для вимірювання самооцінки (Додаток Ж).

Особливістю методики є той факт, що вимір здійснюється на основі співставлення результатів реального і бажаного стану, яким володіє досліджуваній. Методика спрямована на вивчення самооцінки досліджуваного, розроблений Т. Дембо у 1962 році та доповнень С. Рубінштейн у 1970 році.

Спочатку Т.В. Дембо тест розроблявся з метою вивчення уявлення про щастя. С.Я. Рубінштейн модифікувала та розширила методику, переорієнтувала її на вивчення самооцінки та свідомості хвороби та додавши варіанти інтерпретації.

А.М. Пріхожан приймала участь у вдосконаленні змісту методики і внесла корективи - замінила шкалу «щастя» на «впевненість у собі» [36].

Обстежуваним пропонується на горизонтальних лініях відзначити рівень розвитку цих якостей (показник самооцінки) і рівень домагань, тобто, рівень розвитку цих же якостей, який задовольняв би їх. Методика може проводитися як фронтально – з цілою групою, так і індивідуально.

Необхідно на 1-й прямій позначити рівень розвитку зазначених якостей і властивостей в даний момент життя респондента, а на 2-й – бажаний рівень розвитку зазначених якостей та властивостей.

2.2. Результати емпіричного дослідження особливостей особистості та дослідницького потенціалу у студентів-магістрів економічного факультету

Анкета «Самооцінка здатності до самоосвіти і саморозвитку особистості» (О.П. Сергєєнкова) (Додаток А).

Під час аналізу відповідей на питання ми брали до уваги відповіді не на усі запитання, а лише на ті, зміст яких стосувався проблеми нашого дослідження. За результатами проведеного анкетування і сумою балів, які розподілились у респондентів, виявлено рівні здатності до самоосвіти і саморозвитку (див. таблицю 2.1).

Незначна кількість респондентів відповіли стверджуючи на питання «Чи маєте ви серйозні і глибокі прагнення до самоосвіти, самовиховання, саморозвитку своїх особистісних якостей, здібностей?» (15% опитаних).

На питання «Чи здатні ви до швидкого самостійного оволодіння новими видами діяльності, наприклад, до самостійного вивчення проблем, пов'язаних з профорієнтацією?» відповіли «так» (18% респондентів).

«Чи здатні ви і далі вирішувати складну задачу, якщо перші дві години не дали очікуваних результатів?» (22%)

«Чи вважаєте ви себе цілеспрямованою людиною?» (24%)

Чи вважають (вважали) вас людиною, яка здібна до самоосвіти, саморозвитку оточуючі (вчителі, батьки, друзі)? (18%)

Чи ваші друзі вважають вас людиною, здатною до переборення труднощів? (28% респондентів).

Відповіді респондентів за кількістю на кожне питання було переведено у відсоткові значення і обраховано за допомогою кількісного аналізу. До уваги бралися ті, зміст яких відображує особливості дослідницького потенціалу, які вивчаються нами – особливості особистості.

Таблиця 2.1.

Результати опитування за анкетною «Самооцінка схильності до самоосвіти і саморозвитку особистості» (за О.П. Сергєєнковим).

Рівні розвитку (у %)						
Дуже низький	Низький	Нижче середнього	Вище середнього	Вище за середній	Високий	Дуже високий
7,4	21,9	19,5	36,6	9,7	4,9	-

Результати дослідження графічно відображені у Рис. 2.1.

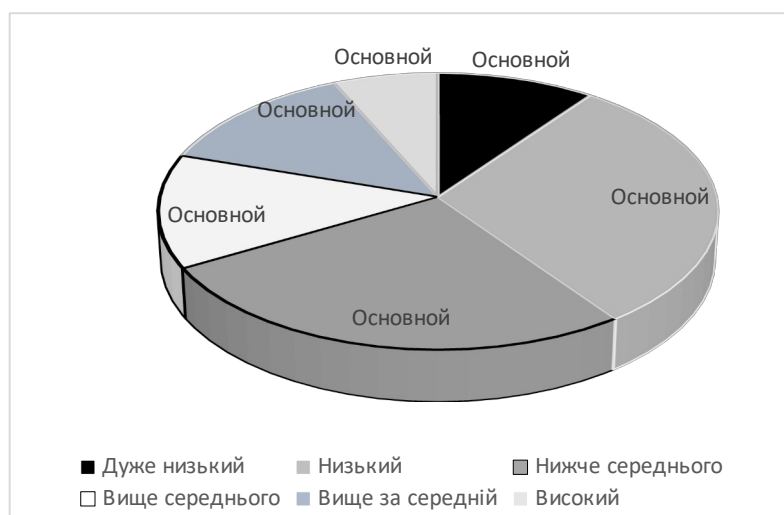

Рис. 2.1. Узагальнені результати за анкетною «Самооцінка здатності до самоосвіти і саморозвитку особистості» (за О.П. Сергєєнковим).

Отже, показники розподілилися наступним чином. Найбільша кількість

респондентів володіють низьким і вище середнього рівнем здатності до самоосвіти і саморозвитку. Цей факт вказує на недостатній потенціал до розвитку дослідницького потенціала, хоча у цій кількості респондентів прослідковується прагнення до саморозвитку і бажання виробити у себе якості особистості, які б сприяли подальшому бути активним у пошуково-дослідницькій діяльності.

Опитувальник на визначення соціально-психологічних настанов особистості у мотиваційній сфері (за методикою О.Ф. Потьомкіної) (Додаток Б).

Результати нашого дослідження висвітлені у діаграмах (2.2 і 2.3).

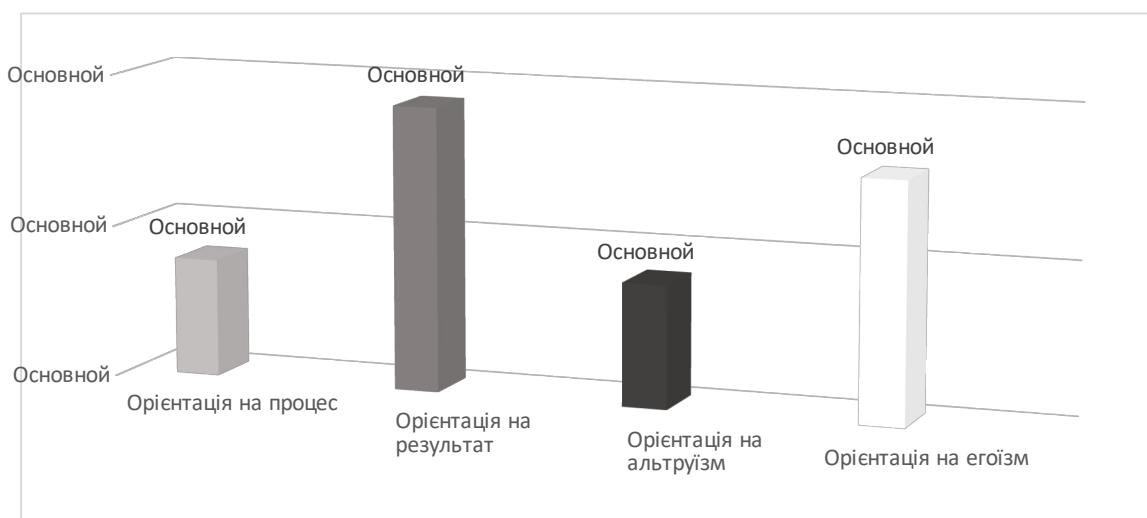

Рис. 2.2. Результати за методикою О.Ф. Потьомкіної (n=41)

Обробка результатів дослідження за методикою О.Ф. Потьомкіної засвідчила наявність різниці між показниками. Так відмінність за показником «Орієнтація на результат» за : «орієнтація на процес» (15,4%), «орієнтація на результат» (37,2%), «орієнтація на альтруїзм» (16,1%) та «орієнтація на егоїзм» (31,3%).

Ймовірно це пояснюється тим, що опитані респонденти більшою мірою намагаються якнайшвидше отримати результат, а сам процес їх напружує і

вимагає більшого прикладання зусиль. При цьому мета для них чітко не визначена і не вистачає волі, щоб її успішно досягти.

Орієнтація на альтруїзм у досліджуваних виявилася низькою.

Юнацькому віку притаманний максималізм, а тому альтруїзм як безкорисність їх не цікавить. Так, як така якість вказує на зрілість людини, а студенти перебувають у періоді особистісного становлення і розвитку, тому мають відповідно низькі показники по даній ціннісній орієнтації.

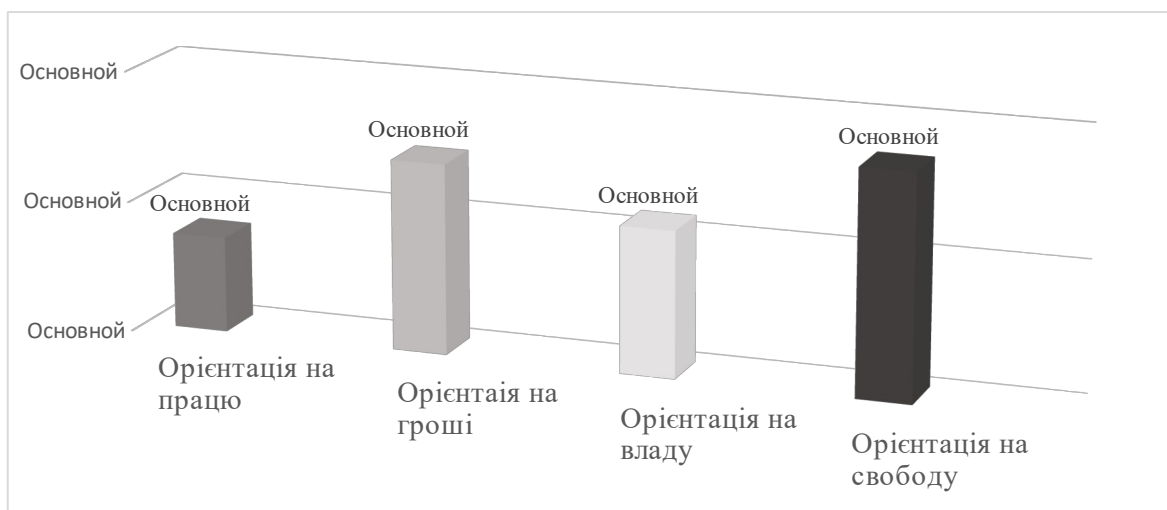

Рис. 2.3. Результати дослідження соціально-психологічних настанов у мотиваційній сфері у студентів-економістів (n=41)

Статистична обробка показала наявність достовірних результатів за шкалами: «Орієнтація на працю» – 14,5%; «Орієнтація на гроші» - 29,0%; «Орієнтація на владу» - 22,3%; «Орієнтація на свободу» - 34,2%

Аналіз результатів доводить, що студенти більшою мірою орієнтовані на свободу, до якої вони прагнуть вийшовши зі стін університету. І цей показник є необхідним у становленні дослідницького потенціалу.

Із діаграми ми бачимо, що «орієнтація на гроші» у студентів, також, високого рівня. Ймовірно це можна пояснити тим, що мало хто зі студентів працює, а отже, досвід у заробітку коштів бракує. Але з огляду на суспільні

умови, де присутній «культ грошей» впливає на молодих людей і, швидше за усе, відіграв важливу роль.

Є також високим показник «орієнтації на владу». Це, можливо пов'язане з тим, що молоді люди, які ще не отримували бажаної влади у житті, тому більшою мірою до неї прагнуть.

Отже, значення діяльності виявлено на низькому рівні. Це пояснюється тим, студенти тільки стоять на порозі професійного шляху, тому суб'єктивне її значення для них лише починає формуватися.

Прагнення до свободи, грошей і влади на високому рівні. Можна зазначити, що ця тенденція властива сучасному поколінню, які керуються намаганням отримати усе швидко й одразу. Ймовірно це пов'язано зі прискореним темпом життя. Але дослідницькій діяльності, певною мірою, заважатиме.

У співвідношенні до особливостей дослідницького потенціалу «орієнтація на процес» та «орієнтація на свободу». Рівень їх, у співвідношенні, майже однаковий.

Значущі розбіжності за інтегральним показником ДП, мотиваційного і поведінкового компонентів близькі за показниками, значних відмінностей не виявлено. Розбіжності за когнітивним компонентом мають відмінності від попередніх двох.

Дані результатів дослідження представлені у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Результати дослідження компонентів дослідницького потенціалу у студентів

Дослідницький потенціал	Кількість n=41	Відсоткове значення (%)
Мотиваційний компонент ДП	16	35,2
Когнітивний компонент ДП	12	34,5
Поведінковий компонент ДП	13	30,3

З результатів зазначених у таблиці можна зробити висновок, що мотиваційний компонент у даній вибірці, має важливе значення у структурі особистісного потенціалу. Але показники за «Когнітивним компонентом» значно не різняться з попереднім, тому можна зробити висновок про те, що на думку обстежених нами студентів дослідницький потенціал визначається двома головними компонентами – мотиваційним та когнітивним. Це також може бути пов'язане з тим що потреба активувати дослідницьку активність у студентів, пов'язана з написанням наукових проектів, що пов'язано зі специфікою наукового доробку на старших курсах.

Методика «Велика п'ятірка» (адаптована А.Г. Шмельовим та В.І. Похілько) для вивчення особистісних якостей студентів .

Інтерпретація результатів дослідження за даною методикою являє собою вибір парних, протилежних за значенням стимульних самозвітів, що характеризують поведінку респондентів. За шкалою Лайкерта степінь вираження того чи іншого фактору представлена у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Результати вивчення особистісних якостей у студентів за методикою «Велика п'ятірка» (адаптована А.Г. Шмельовим та В.І. Похілько)

Екстраверсія- Інтроверсія (екстраверсія)	Прихильність- Віддаленість (доброзичливість)	Контроль- Природність (добросовісність)	Емоційність- стриманість (Нейротизм)	Грайливість- Пактичність (відкритість до нового досвіду)
20,0%	12,1%	28,2%	8,4%	31,3%

За дослідженими якостями респондентів виявлено, що більшості притаманна якість «відкритість до нового досвіду» (42,3%). Хоча можна вважати, що така загальна вмотивованість до пізнання оточуючого світу і набуття нового досвіду властива віку респондентів. За шкалою

«добросовісність» (39,2%). Не маловажливе значення має той факт, що схильність до точних наук полягає у володінні вказаною якістю.

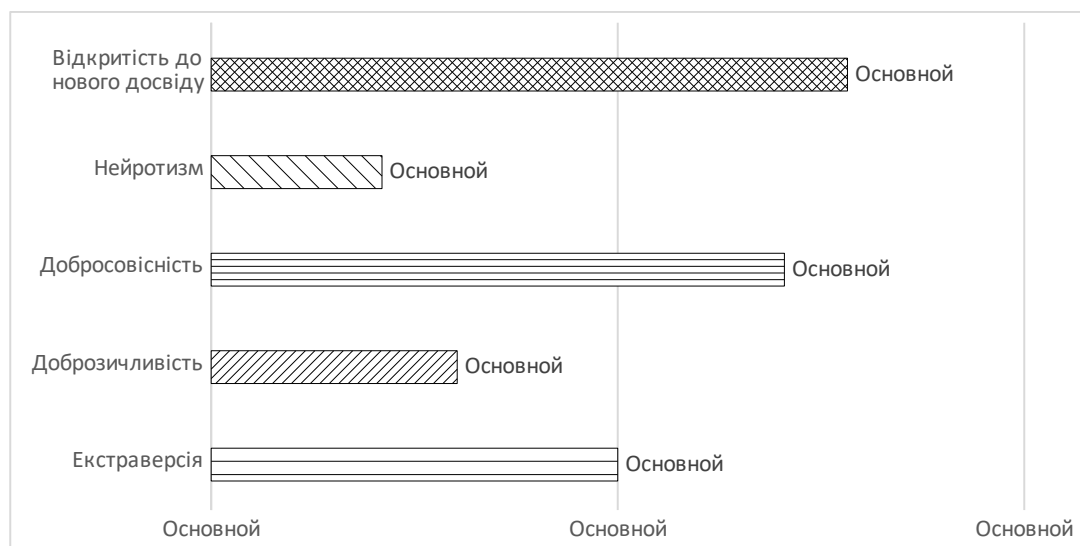

Рис. 2.4. Узагальнені результати за методикою «Велика п'ятірка» (адаптована А.Г. Шмельовим та В.І. Похілько) (у %)

За показником «нейротизм» також маємо низькі результати (8,4%), якщо брати до уваги загальну кількість респондентів, які приймали участь у обстеженні.

Отже, можна констатувати, що студенти, яким притаманний дослідницький потенціал, володіють наступними якостями: спрямованість до набуття нового досвіду, що вказує на наявність пізнавальної активності. Їм властива добросовісність, що характеризує їх як відповідальних, свідомих, наполегливих у досягненні мети.

Низький відсоток за шкалою «нейротизм» вказує на емоційну стійкість, тобто у критичних ситуаціях людина спочатку обдумує, а потім приймає рішення, що властиво представникам економічних спеціальностей.

За методикою «Дослідження самооцінки особистості» (Дембо-Рубінштейна) було здійснено вимірювання самооцінки у студентів як одного з особистісних компонентів дослідницького потенціалу.

Аналіз результатів дослідження показав, що дані групі респондентів притаманний середній рівень самооцінки (62,6%), високий рівень самооцінки у 21,4% респондентів і низький – у 16,0%. За показниками даної методики нами було здійснено аналіз співвідношення рівнів самооцінки і дослідницького потенціалу, де ми виходили з того, що самооцінка тісно пов'язана з рівнем домагань людини і сприяє досягненню мети. На думку Г.М. Кождаспірова рівень домагань межує з образом «Я», що виявляється у мірі постановки і досягнення високої мети, яку людина ставить перед собою.

Таблиця 2.4.

Узагальнені результати вимірювання рівня самооцінки у студентів

Типи самооцінки, що впливають на ДП	Рівні самооцінки (у%)		
	Високий	Середній	Низький
Самооцінка	4,9	66,8	28,3
Самооцінка здатності до самоосвіти і саморозвитку особистості	16,0	62,6	21,4

Так респондентам з адекватною самооцінкою притаманні активність, винахідливість, висока пізнавальна активність. Студенти із заниженою самооцінкою пасивні, неініціативні, не бажають брати участь у будь-яких починаннях, занижують свою дослідницьку компетентність, невпевненість у успішному завершенні початою справи.

Висока самооцінка впливає на неадекватність оцінки власних можливостей. Студенти переоцінюють себе. Починають справу і часто не завершують до кінця. На перший погляд – ініціативні, з високою пізнавальною активністю, дієві особистості, але такі, що не вміють розраховувати власні можливості.

Таким чином, самооцінка впливає на пізнавальну активність особистості студента, здатність володіти дослідницьким потенціалом, але для цього необхідно мати розвинуті особистісні якості.

Отже, у процесі реалізації емпіричного дослідження з'ясовано, що у студентів-економістів: переважає середній рівень сформованості дослідницького потенціалу. За когнітивним та мотиваційним компонентами кількісний розподіл респондентів за рівнями розвитку дослідницького потенціалу був таким: до низького належало 27,9 % (КР) та 28,7 % (МР); до середнього – 47,9 % (КР) та 49,4 % (КГ); до достатнього – 24,4 % (ЕГ) та 21,9 % (КГ). Дане дослідження підтвердило той факт, що рівень розвитку дослідницького потенціалу розвинений не достатньо.

**Результати математично-статистичної обробки даних
за результатом проведеного дослідження**

У подальшому, нами було здійснено статистичну обробку результатів дослідження, з використанням програми Microsoft Office Excel (програму для роботи з електронними таблицями) та Statistica 7.0. Відомо, що наявні методи статистичного аналізу можна поділити на дві групи – параметричні та непараметричні. Важливою умовою, що диференціює можливість застосування параметричних методів, є підпорядкування аналізованих даних закону нормального розподілу.

Таблиця 2.5

**Узагальнені результати статистичних даних за домінуючими
компонентами дослідницького потенціалу (n=41)**

Назва компонентів	N	Середнє	Стандартне відхилення	Стандартна помилка
Дослідницький потенціал	41	334,3	39,2	4,1
Мотиваційний компонент	41	105,3	15,8	2,2
Поведінковий компонент	41	116,7	12,7	2,1
Екстраверсія-Інтроверсія	41	54,9	9,1	1,1
Самокерування	41	34,3	4,6	2,0
Пізнавальна активність	41	14,3	10,2	0,4
Домінування-підпорядкування	41	12,5	2,1	2,3
Самооцінка	41	0,26	0,26	1,2

За підсумками множинного регресійного аналізу було виявлено позитивна залежність дослідницького потенціалу у респондентів-старшокурсників від таких особистісних якостей, як сумлінність, наполегливість, допитливість, довірливість та негативна залежність від якостей сензитивність та артистичність.

Найбільшою «предикторною функцією» має сумлінність, отже, при хорошій підготовленості, організованості, сфокусованості на задачі, «дослідницький потенціал студента» позитивно актуалізуються і студент буде успішний у дослідницькій діяльності. Цікавість як риса, властива студенту, може мотивувати його на пошук відповідей на питання, висування гіпотез, участь у дослідних проектах. Корекція як елемент здатності самоврядування дозволяє змінювати та коригувати діяльність на різних етапах. Однак у зв'язку з тим, що негативними предикторами є «сензитивність» і «артистичність», то труднощами, які необхідно буде подолати магістранту-економісту, є зайва чутливість і якась непрактичність, що може негативно позначитися на дослідному процесі. Наприклад, надмірно сензитивний студент може негативно сприйняти критику з боку та в результаті відмовитися від участі у дослідницькій діяльності загалом.

Виокремлені нами статистично значущі предиктори дослідницького потенціалу старшокурсників є саме ті особливості особистості, які, у зв'язку з передикторною функціональністю, можуть сприяти актуалізації дослідницького потенціалу дослідницької діяльності. За умови, що дані особистісні особливості сформовані, у студента є додаткові особистісні ресурси для дослідницької діяльності.

Так, за наслідками дослідження О.С. Єрмакової було виявлено, що студенти-економісти не лабільні емоційно і тривожні, нестійкі, а також інтровертовані.

О.В. Чувгунова зазначила, що студенти-економісти володіють низьким рівнем вербального інтелекту, індуктивного мислення та середнім рівнем рефлексивності. До того ж у співавторстві з С.М. Костроміною було виявлено, що студенти ставляться до дослідницької діяльності ситуативно, не вміють планувати, що позначається на незавершеності досліджень та їх недостатньої працьовитості.

Найбільш вираженими виявилися мотиваційний та поведінковий компоненти потенціалу. Викладачам під час підготовки студентів, які навчають економістів-бакалаврів та магістрів, необхідно більше уваги приділяти розвитку когнітивної сфери особистості. Студенти, які мають середній рівень дослідницького потенціалу потребують значної уваги. У цілому, когнітивний компонент дослідницького потенціалу у магістрантів.

З'ясувалося, що мотивація дослідницької діяльності магістрантів тісно пов'язана з їх особистісними особливостями: студентам з більш високим рівнем дослідницького потенціалу притаманні більш високі показники за факторами: «Екстраверсія», «Самоконтроль», «Емоційна стійкість» та «Експресивність», а також велика схильність до суперництва, наполегливість та менша довірливість. Студенти з низьким рівнем дослідницького потенціалу виявилися більш інтровертовані, імпульсивні, емоційно нестійкі та практичні.

Факторний аналіз проведений нами, дозволив сформулювати наступні висновки, за емпіричними даними отриманими від студентів-економістів. До факторного аналізу були включені показники рівня дослідницького потенціалу і його домінуючих компонентів, а також показники п'ятірки факторів, особливостей самокерування і самооцінки респондентів.

Основні фактори та їх показники за кожним компонентом детально висвітлені у додатку К. Отримані у результаті дослідження фактори, були узагальнені, з яких виокремлено 6 основних.

Перший фактор означений як низька здатність до самокерівництва у стані емоційного дискомфорту. Змінні, що відійшли до цього фактору мають високі показники за характеристиками: емоційність (0,896), а також депресивність, тривожність, емоційна лабільність, самокритичність.

Решта компонентів має негативний показник: довірливість, прогнозування, самокерування. Таким чином, у емоційній напрузі студенти студенти не володіють високою здатністю до самокерівництва і не здатні робити прогноз на перспективу і аналізувати протиріччя.

Другий фактор поєднує якості особистості (відповідальність, передбачуваність, добросовісність), а також показники самокерування: цілеспрямованість, планування. Якість – «самокерування» має 0,673. У змісті цього фактору закладено розуміння особистісних характеристик, що вказують на самокерівництво та операцій керування собою. У зв'язку з чим такий фактор визначається як властивість особистості, що детермінує самокерування.

Таким чином, за допомогою факторноо аналізу встановлено якості особистості: передбачливість, самоконтроль, відповідальність, наполегливість, що є особистісним ресурсом для формування здатності керувати собою і як наслідок здатність планувати, передбачати результат, цілепокладання, самоконтроль.

До третього фактору відносяться показники особистості, що пов'язані з якостями: повага до інших, допитливість та відкритість до нового досвіду. Усі вони забезпечують позитивну сторону особистості («повага до інших» - 0,769) по відношенню до оточуючих.

Четвертий фактор поєднав інтегральний показник з якістю «аналіз протиріч» (0,634). Він співвідноситься з якостями «добросовісність» у виконанні діяльності і «відкритість досвіду».

Саме цим фактом забезпечено виконання нашого завдання, яке полягає у визначені впливу особистісних якостей на становлення дослідницького

потенціалу. Існує велика вірогідність того, що студенти, які володіють такими якостями, здатні аналізувати протиріччя і мають високі показники, що відображають їх дослідницький потенціал і його компоненти.

П'ятий фактор «екстраверсія» має значення 0,932. З ним пов'язані багато інших, вище зазначених факторів, але з ним пов'язана інформація меншою мірою стосується нашого дослідження.

Шостий фактор – «відкритість до нового» (0,647), налічує мрійливість, пластичність та висвітлює питання нашого дослідження.

Отже, факторний аналіз проведений на основі показників, отриманих від студентів-економістів, дав можливість виокремити наступні якості особистості, що пов'язані з компонентом «дослідницький потенціал»: «саморегуляція», «добросовісність», «самокерування», «відкритість до досвіду», «аналіз протиріч».

Отже, нами було досліджено рівень прояву дослідницького потенціалу та його компонентів у старшокурсників економічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Виявлено, що рівень дослідницького потенціалу у респондентів взаємопов'язаний з їх особистісними якостями, встановили різницю факторної структури характеристик особистості, що вивчалися, визначили особистісні предиктори ДП.

Таким чином, означені нами статистично значущі предиктори дослідницького потенціалу студентів-старшокурсників представляють собою необхідні особистісні якості, що забезпечують успішність дослідницької діяльності. Дані особистісні властивості лежать в основі ефективного вирішення дослідницьких завдань, а самоконтроль дозволяє досягати запланованих результатів та рівномірно розподіляти ресурси на усіх етапах дослідницького процесу.

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

Результатом дослідження співвідношення дослідницького потенціалу та особливостей особистості є висновок про те, що студентам з вищим рівнем дослідницького потенціалу властиві більш високі показники за факторами: екстраверсія, самоконтроль, емоційна стійкість та експресивність, а також більша схильність до суперництва та менша довірливість.

Студенти з низьким рівнем дослідницького потенціалу виявилися інтровертованими, імпульсивними, емоційно нестійкими та практичними. Даними дослідниками було складено характеристику групи студентів із високим рівнем дослідницького потенціалу. Такі студенти екстравертні, що вказує на зовнішню оцінку ними своїх дій та залежність від думки оточуючих, активні, люблять привертати увагу.

До того ж студенти з високим рівнем дослідницького потенціалу схильні до суперництва, підозрливості та наполегливості, відрізняються емоційною стійкістю при зіткненні з труднощами, експресивністю, орієнтовані на майбутнє, впевнені в собі та високо оцінюють свої можливості.

На основі життєво важливих критеріїв та показників дослідницького потенціалу у студентів-економістів виявлено його рівні: низький, середній і достатній.

Низький рівень: студент часто не креативний у виконанні завдань, часто відволікається, не проявляє зацікавленості, швидко втомлюється, репродуктивний рівень виконання завдань, конформний, наслідує інших, потребує допомоги з боку оточуючих.

Середній: проявляє зацікавленість у виконанні завдання, захоплені, проявляють допитливість, завдання виконують стандартно, шаблонно, виникають труднощі під час виконання завдання, переважає помірна емоційність, самостійно відшуковують вихід із ситуації, але потребує допомоги викладача.

Достатній: студенти самостійні, активні ініціативні, їх цікавить результат роботи, виконують якісно креативно, детально продумують кожну деталь, діє продумано і неоднозначно, може висувати неординарні ідеї, самостійні у виході із ситуації.

Результати проведеного нами емпіричного дослідження представлені у висновках.

1. Встановлено, у старшокурсників економічного факультету переважно визначається середній рівень виразності дослідницького потенціалу; статистично підтверджений високий рівень поведінкового компонента та середній рівень мотиваційного.

2. Виявлено специфіку за вираженістю якостей особистості: у обстежених респондентів більш виражені такі фактори, як «екстраверсія» та «сумлінність».

3. Виявилось, що у обстежених студентів переважають середні показники зі сформованості операцій самокерування.

4. Встановлено, що у старшокурсників середній рівень оцінки себе та адекватне уявлення про себе.

5. Виявлено, що ДП не входить до структури провідних факторів у досліджених.

6. У факторній структурі, (у яку входить ДП та його компоненти) визначають особливості особистості респондентів економістів, які полягають у

специфічних взаємозв'язках дослідницького потенціалу зі здатністю до самокерування, яким є

7. «аналіз протиріч», де факторні компоненти можуть детермінувати актуалізацію

8. дослідницького потенціалу.

9. Встановлено особистісні предиктори актуалізації дослідницького потенціалу у магістрантів-економістів: «сумлінність», «наполегливість», «корекція», «допитливість», «довірливість». Загальним негативним предиктором ДП є фактор «сензитивність». Предикторів ДП у респондентів економістів більше, але зі структури «здатність до самоврядування» предиктором виявилася лише операція «корекція», а особистісних факторів big five – «підпорядкованість», що дозволяє припустити існування у магістрантів-економістів незначну кількість внутрішніх механізмів для активізації їх дослідницького потенціалу.

10. Виділені особистісні предиктори дослідницького потенціалу дозволяють планувати та реалізовувати психолого-педагогічний супровід студентів з метою розвитку високого рівня реалізації їх дослідницького потенціалу.

11. Загальна гіпотеза про змістовні відмінності у взаємозв'язках дослідницького потенціалу та особистісних особливостей магістрів економічного факультету підтвердилася.

У перспективі доцільним має стати дослідження відмінностей у прояві дослідницького потенціалу у студентів-бакалаврів та у студентів-магістрів, які навчаються на економічних спеціальностях.

РОЗДІЛ III. Психологічний супровід з розвитку дослідницького потенціалу та особистісних властивостей у студентів-магістрів економічного напрямку

3.1. Зміст психолого-педагогічної підтримки студентів-магістрів з метою активізації дослідницького потенціалу

Нові вимоги до якості підготовки спеціалістів, відповідають потребам прискореного науково-технічного і соціально-економічного розвитку держави. У зв'язку з чим, науково-дослідницька діяльність студентів розглядається як важливий фактор вдосконалення загальної системи підготовки спеціалістів для різних галузей суспільства.

Дослідницький потенціал студентів у контексті дослідницької діяльності розглядала В.О. Сластьоніна. На її думку ця проблема не до кінця вивчена, а погляди на умови і засоби її формування відсутні, взагалі. Необхідно розробити заходи щодо розвитку творчо-пошукового потенціалу особистості студентів [28] і на основі цього розкрити зміст мотиваційних чинників впливу ДП.

Пошуково-дослідна діяльність є найбільш ефективною складовою під час заміни навчальної діяльності на науково-дослідницьку (А.О. Яновський), яка вміщує у себе усі компоненти наукового пошуку та створення продукту з ознаками дослідницької роботи, спираючись на здобуті раніше знання. Дослідницький потенціал при цьому відіграє важливу роль, так як вміщує

вироблені навички й уміння, що знадобляться для подальшої наукової діяльності [47].

Важливою для пошуково-дослідницької діяльності є мотиваційний компонент особистості. За І.Б. Карноуховою [13] ві складається з наступних складових:

- самостійний пошук нового матеріалу;
- знаходження альтернативних засобів розв'язання проблеми;
- саморозвиток;
- зацікавленість дослідженням;
- співпраця у ході дослідження, з викладачем та іншими студентами;
- професійна готовність;
- відповідальність за процес і результати творчої діяльності;
- практичні результати пошуково-дослідної активності.

Таким чином, на успішність пошуково-дослідницької активності студентів впливає дослідницький потенціал, який базується на притаманних особистості студента психологічних особливостях.

Їх розвиток відбувається за певних умов і вміщує два взаємопов'язаних елементи:

1. надання студентам знань про структуру дослідницької діяльності, організацію та методи наукової творчості;
2. проведення наукових досліджень, які проводять студенти під керівництвом викладачів [2].

Таким чином, можна зазначити, що науково-дослідницька діяльність студентів як форма пізнавально-творчої активності, забезпечує формування інтелектуальної складової, що є компонентом дослідницького потенціалу студента, як майбутнього фахівця. Науково-дослідна робота зі студентами

передбачена у компетенціях до навчальних дисциплін і входить до завдань ЗВО, що сприяє активізації творчості у студентів.

Нижче представлена нами мета організації пошуково-дослідної діяльності студентів, яка вміщує психологічні аспекти:

- надання максимальної можливості для розвитку особистості, її професійних якостей, прояву індивідуальності;
- активізація творчих здібностей та розумової активності;
- розвиток самостійності у здобутті знань, вироблення потреби навчатися;
- прояв наполегливості у досяганні мети навчання і виконанні завдань;
- прагнення до пізнавальної активності, відкритості до нового.

У розвитку та формуванні вище зазначених компонентів необхідно вирішити наступні основні завдання:

- прогнозування або передбачення способів створення найкращих умов для глибокого та всебічного засвоєння наукових знань;
- побудова змісту наукової діяльності таким чином, щоб здійснити поступовий перехід студентів від елементарних рівнів і форм пізнання до більш складних і поглиблених.

Пошуково-дослідницька діяльність не лише розвиває здатність бути активним у науковій площині, а й вдосконалює професійний рівень майбутніх фахівців, формує специфічні вміння та навички, а також вдосконалює процес спілкування.

Саме науково-дослідницька діяльність дозволяє поглибити професійне спрямування освіти, виховувати спеціалістів з високим творчим потенціалом і впливає на формування соціально-професійної зрілості майбутніх фахівців. Усвідомлення тенденцій розвитку швидкозмінного світу розуміння потреби змінюватись, на думку С.О. Сисоевої, вимагає від спеціаліста готовності до

навчання протягом життя [41]. Це є запорукою відповідності його як професіонала умовами сьогодення. Хоча інтелектуальні здібності розвиваються протягом усього життя, проте, найбільш ефективно це відбувається в системі професійного навчання, особливо в юнацькі роки, в період оволодіння професійними знаннями та навичками.

Психолого-педагогічна характеристика взаємин викладача зі студентом повинна стати першочерговою під час навчального процесу. Успішність взаємодії полягає в організації наукової діяльності, що організовується у процесі лекційних і семінарських занять, а також під час написання наукових робіт. Під час такого процесу важливим є врахування не тільки особистісної готовності до такої діяльності, а й вироблення вміння взаємодіяти.

Відомо, що на реалізацію науково-дослідної діяльності здійснює вплив міжособистісне спілкування викладача і студента. Стосунки такого гатунку дають можливість безпосередньо реагувати на дії та висловлювання, сприймати один одного як конкретну особистість. У процесі такої взаємодії відносини здійснюються на рівні співробітництва і співтворчості. Цілеспрямована, духовно збагачена взаємодія викладача, у процесі дослідницької діяльності зі студентами, активізує їх особистісний потенціал, виробляє високого рівня комунікативні уміння, що стають інструментом професійного виховання.

У процесі пошуково-наукової діяльності відбувається тісна співпраця викладача зі студентом, яка полягає у науковому обґрунтуванні окремих ідей і рішень, що мають суттєве значення для розвитку наукового мислення студентів, а від цього, розвиток їх дослідницької компетентності. Також вона має суттєвий вплив на емоційний стан людини. Саме це сприяє поглибленню зацікавленості процесом пізнання, розвиває почуття задоволення від досягнення дослідницької мети, радість, творче натхнення.

Спілкування викладача зі студентами сприяє індивідуалізації навчання, забезпечує творчу співпрацю студента з викладачем, під час якого здійснюється

вплив особистості викладача на зростання дослідницького потенціалу студента. Студенти, які досягли значних успіхів у науково-дослідницькій діяльності, можуть працювати за індивідуальним графіком виконання навчального плану в межах терміну навчання.

Саме науково-пошукова діяльність, як один із чинників, сприяє розвитку дослідницького потенціалу в особистості, що характеризується високою мотивацією до активної пізнавальної діяльності, розвитку творчих здібностей, досвіду творчої діяльності, характерологічних особливостей особистості [25, с. 156]. У розвитку дослідницького потенціалу у студентів важливим постає питання про залучення їх до науково-дослідницької роботи та її організація у навчальних закладах.

Важливими конструктами ДП, що відображають логічні складові є:

- інструментом пізнавальної діяльності;
- інструментом творчої діяльності;
- засобом, що забезпечує перехід від фіксованих форм знань до творчих та наукових.

Ефективність керівництва науково-дослідною роботою студентів, динаміка її складових елементів, визначається необхідністю чітко визначити її головні завдання: обрати об'єкт дослідження, визначити і застосувати методи дослідження. Стратегічним завданням у цьому напрямі є передбачення певних умов, засобів, тобто, форм і змісту діяльності, які є найбільш сприятливими та оптимальними для розвитку і вдосконалення науково-дослідної роботи, у якій дослідницький потенціал відіграє визначальну роль.

Отже, науково-дослідницька діяльність повинна бути організована так, щоб студенти під час навчання оволоділи якостями, які сприятимуть виробленню особистісних компонентів дослідницького потенціалу, що впливатиме на подальше професійне життя. Щоб і після закінчення навчального закладу особистість була готова до самоорганізації, володіла чіткими

установками, смисло-життєвою мотивацією, адекватною самооцінкою, тобто, була готова до набуття нових знань, прагнула систематично підвищувати власний професійний рівень, самовдосконалюватися. Така здатність людини сприяє вмінню співвідносити свої знання з новими вимогами, власними бажаннями, потребами соціуму, вимогами ринку праці тощо.

3.2. Шляхи сприяння розвитку особливостей особистості, які впливають на виникнення дослідницького потенціалу у студентів

Організація ведення дослідницької діяльності у студентів повинна долучати іноваційні методи і прийоми. Технологічні особливості розвитку дослідницького потенціалу полягають у використанні методів активізації пізнавальної активності у роботі зі студентами. Дцільними є використання занять-комплексів, на яких значну увагу слід приділити вирішенню проблемних завдань. У такій ситуації студенти мають нагоду краще розуміти причини виникнення тих чи інших явищ, розвивати мислення. Викладач пропонує складні завдання, результат вирішення яких залежить від активності, відповідальності, зосередженості на головних аспектах проблеми. Можна для цього використати елементи тренінгу або умовно створити проблемну ситуацію, з якої необхідно знайти вихід. Наприклад, віднайти особливості обстежуваного об'єкта чи матеріалу і дати оцінку через практичне використання у майбутньому.

Доцільним буде також активізація здібностей у студентів. Найбільшої результативності доослідна діяльність студентів реалізується у проектах. Така форма роботи дає можливість реалізувати ідеї, показати свої наукові досягнення, виробити вміння аналізувати, логічно мислити, тощо. Наприклад, на лекції студенти відмічають характерні особливості побудови наукового бачення проблеми, вчать планувати і проводити дослідження, здійснювати аналіз результатів.

Важливим у розвитку дослідницького потенціалу є мотивація до наукового пошуку. Організовані круглі столи, вебінари, конференції, на яких студенти виступатимуть науковцями дадуть можливість спонукати їх до активної пошукової діяльності під час дослідження.

Для особистості студента важливим є створення ситуації успіху для кожного, а також застосування диференційованому підходу до проведення дослідницької діяльності. Підтримка викладачами ініціативи і самостійності кожного студента та спонуки до нових вражень і відкриттів – важливий чинник розвитку ДП. Так, наприклад, у процесі дослідження «Впливу дистанційного навчання на виникнення тривожності у студентів» студенти не тільки отримують знання, а й вчать аналізувати, порівнювати, критично мислити, оцінювати результати роботи інших та виступати експертами.

У ході здійснення наукової роботи викладачі мають спиратися на безпосередній досвід студентів, створювати умови сприяння розвитку якостей особистості, які спонукатимуть до активного розвитку дослідницького потенціалу у молодих людей.

Отже, дослідницький потенціал студента являє собою сукупність психологічних якостей (мотиваційної, когнітивної і поведінкової сфери, на які впливають соціально-психологічні та навчальні умови ЗВО). важливим у контексті поглядів на дослідницький потенціал також важливо розглядати особистісні якості, що забезпечують ефективне вирішення дослідницьких

завдань у межах навчально-дослідницької і науково-дослідницької діяльності. Таким чином, наукова діяльність студентів займає важливе місце в освітньому процесі, що забезпечує полегшення у виконанні дипломних робіт і дослідницької діяльності в університеті загалом.

Дослідницький потенціал включає у себе особистісні конструкти, які необхідно розвивати. Особливо важливою є рекомендація по розвитку якостей, що визначають його сутність. Під час виконання наукових завдань необхідно вміти долати труднощі, переборювати обставини, для яких типовою є невідповідність дій, що обумовлена зовнішніми факторами, а також на ситуацію спрямовану на вирішення завдань. Їх можна описати у вигляді різних функцій.

Самокерування або самоменджмент як процес охоплює наступні фази:

- постановка мети – розробка планів та альтернативних варіантів власної діяльності;
- прийняття рішення у справах;
- організація та реалізація – складання режиму праці, з метою вирішення завдань;
- контроль – самоконтроль;
- інформація та комунікація – фаза, притаманна, певною мірою, усім функціям, адже обмін інформацією це те, що необхідно реалізувати на усіх фазах самокерування.

Порадою для студентів може стати ведення щоденника. Можна назвати «Щоденник роботи над собою» або «Щоденник-порадник». Він може бути у вигляді календаря пам'ятки, особистого щоденника, записника, який допоможе аналізувати, планувати, вести картотеку ідей, креативних думок тощо.

Необхідно також розвивати якості, що впливають на активізацію продуктивності особистості. Іншими словами, поняття «особистості» можна

описати словами: відкритий, той, хто легко адаптується, творчий, креативний, допитливий, оптимістичний, відповідальний.

Ефективним засобом розвитку вище зазначених якостей є психологічна корекція. Психокорекційний вплив з розвитку особистісних якостей студентів, які впливають на становлення дослідницького потенціалу вважається ефективним, коли головний учасник цього процесу готовий до самозмін. Для цього необхідно виробити перелік заходів, які сприятимуть успішному їх формуванню.

Мета і завдання психокорекційної роботи повинні визначатися спираючись на особистість клієнта, виходити з того, якими якостями він володіє і який їх рівень розвитку, а також тих, які відсутні. Переживання клієнта, тільки заважатимуть досягненню мети, а прояв розуміння, емпатії, створення сприятливої атмосфери нададуть можливість «розкритися», бути відвертим.

На етапі психокорекційного впливу клієнт повинен уявляє собі, як його поведінка й засоби реагування можуть дестабілізувати взаємини. Значна роль відводиться консультанту, який може запропонувати поради, надати консультації. Психолог, у вирішенні цього завдання, повинен допомогти клієнту зосередитися на змінах, сформулювати можливі альтернативні засоби їх реалізації, а вже пізніше, критично оцінюючи їх, обрати найбільш сприятливий варіант.

Психологічні підходи дають можливість зрозуміти, як повинен діяти професіонал, для того, щоб виробити здатність бути творчим, натхненним, ідейним у науковій сфері. Так, наприклад, у виробленні здатності бути більш самостійним у власних поглядах, необхідно мати знання і аргументи щодо питання, яке розглядається. Уміти виходити за рамки традиційного прагматичного мислення, щоб бути гнучким і лабільним у науковому пошуку власних ідей. Особистість має переконати себе, що ніхто, крім неї, не зможе це зробити.

Не варто прагнути до миттєвих змін, усе відбувається поступово. Можна запропонувати клієнту перенестися у певну життєву ситуацію, щоб знайти вихід з неї використовуючи особистісні якості, які може запропонувати консультант. Однак подібна варіативність – особливість психотерапії; короткострокове ж консультування в цьому плані більш однозначне: клієнтові потрібно допомогти хоч не значні кроки, щоб змінити себе.

Найбільш важливим завданням, є проведення бкзпосереднього процесу психологічної допомоги, коли необхідно здійснити розвиток певних компонентів особистості, що стосується порушення власного благополуччя людини («мені і так добре», «мені комфортно і з такими якостями» тощо). У такому випадку мова йде про блокування прагнення до змін, наголошується на потребі опрацювати особистісні проблеми (фрустровані, не реалізовані потреби, страхи, захисти, мотиви, самооцінка тощо). Це може призвести до ситуації у, якій неможливо буде вирішити проблему

Інші варіанти вирішення проблеми можна почати використовуючи запитання, типу: «Як Ви вважаєте, чи можна оволодіти певною якістю, якщо...?», «чи можна іншим чином вплинути на ситуацію, крім...?». Завдання консультанта полягає у можливих варіантах відповідей, через їх аналіз, який призведе до позитивного результату і буде прийнятим клієнтом. Чим позитивнішими будуть реакції клієнта, тим більше шансів, що відбудуться особистісні зміни.

Часто у таких ситуаціях використовується бесіди, інтерв'ю, як методи, а засобами може застати використання НЛП практик.

Отже, рекомендації щодо розвитку особистісних особливостей, які сприятимуть виникненню дослідницького потенціалу відносяться: психолого-педагогічні умови, у яких активізується індивідуальність студента, має бути створена ситуація успіху, налагодження доброзичливих стосунків між викладачем і студентом. До психологічних рекомендацій належить

психокорекція, під час якої необхідно застосувати засоби, які сприяли б вирішенню поставлених завдань, головним з яких є – оволодіння дослідницьким потенціалом.

ВИСНОВКИ ДО III РОЗДІЛУ

Результати дослідження особистісних компонентів показали, що студентам з вищим рівнем дослідницького потенціалу властиві більш високі показники за факторами: екстраверсія, самоконтроль, емоційна стійкість та експресивність, а також більша схильність до суперництва та менша довірливість.

Студенти з низьким рівнем дослідницького потенціалу виявилися інтровертованими, імпульсивними, емоційно нестійкими та практичними. Даними дослідниками було складено характеристику групи студентів із високим рівнем дослідницького потенціалу. Такі студенти екстравертні, що вказує на зовнішню оцінку ними своїх дій та залежність від думки оточуючих, активні, люблять привертати увагу.

До того ж студенти з високим рівнем дослідницького потенціалу схильні до суперництва, підозрливості та наполегливості, відрізняються емоційною

стійкістю при зіткненні з труднощами, експресивністю, орієнтовані на майбутнє, впевнені в собі та високо оцінюють свої можливості.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного нами теоретичного та емпіричного дослідження узагальнено і висвітлено у наступних твердженнях:

1. Встановлено, що у магістрів переважно визначається середній рівень вираження дослідницького потенціалу; статистично підтвержені відмінності щодо рівня виразності поведінкового компонента. Значущі відмінності виявлено у рівні загального ДП, у мотиваційного та когнітивного компонентів не виявлено.
2. Виявлено специфіку за виразністю якостей особистості: «екстраверсія», «відповідальність» та «відкритість до досвіду». Респондентам притаманні переважно середні показники зі сформованості операцій самоорганізації та можливості саморегуляції. Зокрема, за інтегральним показником саморегуляції та середній рівень їх значущості.
3. Притаманний середній рівень самооцінки, що вказує на її адекватність у опитаних.

4. Виявлено, що ДП не входить до конструкту провідних показників у факторній структурі, приналежної до неї та її компонентів. Означено схожість за якістю особистості «Сумлінність». Відмінність у факторній структурі, (до якої ДП та його складові) визначають особливості особистості респондентів-економістів, У специфічні взаємозв'язки дослідницького потенціалу з операціями саморегуляції означено: в «аналіз протиріч» - як факторному компоненті, який може детермінувати актуалізацію дослідницького потенціалу.
5. Встановлено особистісні предиктори актуалізації дослідницького потенціалу: «сумлінність», «наполегливість», «корекція», «допитливість», «довірливість». У структурі факторів ДП здатність до «саморегуляції», предиктором виявилася лише показник «корекція».
6. Виокремлені особистісні показники дослідницького потенціалу дозволяють планувати та реалізовувати психолого-педагогічний супровід студентів з метою розвитку високого рівня його реалізації, де важливе місце займають психолого-педагогічні складові як умови організації дослідницько-пошукової діяльності, де переважаючими є: врахування індивідуальності студента, властивостей його особистості, створення ситуації успіху та ефективна взаємодія викладач-студент, що заснована на партнерських стосунках. Психологічна підтримка здійснюється із застосуванням психокорекційних заходів.
7. Загальна гіпотеза про вплив особливостей особистості на становлення дослідницького потенціалу у магістрантів економічного факультету підтвердилася. Отже, виявлено відмінності на рівні поведінкового компонента дослідницького потенціалу, у факторних структурах, які є компонентами ДП та домінуючі якості особистості - «сумлінність» та «саморегуляція».

Використана література:

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – СПб.: Питер. 2001. – 288 с.
2. Бережнова Е.В., Краевский В.В. Основы учебно-исследовательской деятельности студентов: учебник для студ. сред. учеб. заведений. – 2-е изд., стер. - М.: Издательский центр «Академия», 2006. 128 с.
3. Бордовская Н.В. Исследовательский потенциал студента: монография./под ред. Н.В. Бордовской ; Н.В. Бордовская и др. –М. : Издательство «Русайнс», 2015. – 264 с.
4. Бордовская Н.В., Костромина С.Н., Розум С.И., Москвичева Н.Л. Исследовательский потенциал студента: содержание конструкта и методика его оценки// Психологический журнал. – 2017. – №2.Т.38. – С. 89-103.

5. Бохан Т.Г., Малкова И.Ю., Радишевская Л.В., Шабаловская М. В. Саморегуляция как критерий психологической готовности к успешному освоению фаз научно-исследовательской деятельности молодых учёных// Научно-педагогическое обозрение, 2016. – №2(12). – С. 9- 14.
6. Буряк В.К., Кондрашова Л.В. Навчальна науково дослідницька робота студентів, 1990. – № 11. – С.87- 91.
7. Водовоз А. М., Глотова Н.М. Научно-исследовательская работа студентов в учебном процессе // Вопросы диагностики и лечения заболеваний глаз. - Волгоград, 1982. - Т. 34. - С. 91-95.
8. Гуньков В.В. Об оценке эффективности развития научно-исследовательского потенциала студентов при изучении физики (на примере Оренбургского государственного университета)// Вестник Оренбургского государственного университета, 2014. – №2(63). – С. 79-85.
9. Драч І.І. Оцінювання творчого потенціалу студентів вищих навчальних закладів // Проблеми освіти: Наук.-метод, зб. / Кол. авт. - К.: Наук, -метод, центр вищої освіти, 2005. - Вин. 41. - С.153-160.
10. Ермакова Е.С. Личностные особенности студентов вуза как основа формирования профессионально важных качеств специалистов// Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина. – 2016. – С. 131-141.
11. Єфремов С.В. Інтеграція у змісті професійно спрямованої науково-дослідної роботи студентів у вищих навчальних закладах України у другій половині ХХ століття / С.В. Єфремов // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. – 2008. – № 40. – С. 65-69.
12. Зимняя И.А. Исследовательская деятельность студентов в вузе как объект проектирования в компетентностно-ориентированной ООП ВПО. Для программы повышения квалификации преподавателей вузов в области

- проектирования ООП, реализующих ФГОС ВПО. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2010. – 40 с.
13. Карнаухова И. Б. Поисково-исследовательская деятельность как средство развития творческой самостоятельности студентов в процессе профессиональной подготовки: дис. ...кандидата пед. наук: 13.00.08 / Карнаухова Ирина Борисовна. - М., 2000 - 158 с.
 14. Клещёва И.В. Методическая система развития исследовательского потенциала учащихся при изучении математики// Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2015. – С. 131-140.
 15. Костина Н.А. Динамика Я-концепции на этапе ранней взрослости. Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 – СПб., 2005. 251 с.
 16. Костромина С.Н. Чувгунова О. А. Учебные стратегии как фактор реализации исследовательского потенциала студентов// Научные исследования выпускников факультета психологии СПбГУ. – 2014. – Т.2. – С. 312-319.
 17. Кудаков О.Р., Хомочкина С.А. Формирование исследовательской компетенции у магистрантов первого года обучения // Вестник Казанского государственного энергетического университета. 2009. – С. 113-123.
 18. Лавринович Т.М. Особенности ценностно-мотивационной сферы личности будущих психологов на разных этапах процесса их профессионализации// Вестник Санкт-Петербургского университета. Социология. 2014. – №4.Т.7. – С. 27-36.
 19. Лобанова Л. О., Петанова Е. И. Самоактуализация личности на начальном и завершающем этапе обучения в вузе (на примере студентов экономического и психологического факультетов)// Научные исследования выпускников факультета психологии СПбГУ. – 2015. – Т.3. – С. 97-103.

20. Личностный потенциал: структура и диагностика: кол. монография / Под ред. Д.А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2011. 675 с., – С. 411
21. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. - М.: Наука, 1984 г. - 444 с.
22. Лукашенко С.Н. Развитие исследовательской компетентности студентов вуза в условиях многоуровневой подготовки специалистов// Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2011. – №2(104). – С. 100-104.
23. Лучшева Г.К. Личностные особенности студентов, обучающихся на факультетах экономики и психологии СПбГУ. ВКР, СПбГУ, - Спб, 2013.
24. Марков В.Н. Личностные основы социальной устойчивости. Общественные науки и современность. 2002. - № 1. - С. 136-143.
25. Міляєва В.Р., Лебідь Н. К., Бреус Ю. В. Теоретичний аналіз поняття «потенціал особистості». Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (м. Кам'янець-Подільський, 21-22 травня 2013 р.). Кам'янець-Подільський, 2013. –№ 20. – С. 405-415., с. 423
26. Москвичева Н.Л. Научно-исследовательская деятельность в представлениях студентов // Социосфера. – №3. 2014. – С. 165-167.
27. Москвичёва Н.Л. Роль мотивации научно-исследовательской деятельности в реализации исследовательского потенциала студента// Здоровье – основа человеческого потенциала: проблемы и пути их решения. – 2012. – №1.Т.7. – С. 137-139. 30.
28. Мурашко І.В. Розкриття поняття «особистісний потенціал» та його психологічної структури. Актуальні проблеми психології. Психологічна

- теорія і технологія навчання / за ред. С.Д. Максименка. Київ: Смульсон, 2010. Т. 8. Вип. 7. – С. 196-205.
29. Носова Н.В., Соколовская О.К., Фокина И. В. Связь активности в научно-исследовательской деятельности с личностными особенностями студентов-психологов // Проблемы современного педагогического образования. – 2016. – №51. – С. 420-428.
 30. Обухова В.М. Исследовательская деятельность студентов как важный элемент технологии активного обучения // Среднее профессиональное образование. 2002. – № 10. – С. 44-47.
 31. Основы психологии: Практикум / Ред.-сост. Л. Д. Столярско. – Изд-е 7-е. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. 704 с.
 32. Пахмутова М.А. Особенности личностных характеристик студентов, занимающихся исследовательской деятельностью // Вестник Санкт-Петербургского университета. 2012. Сер. 12. Вып. 3. – С. 49-54.
 33. Петрова С.Н. Научно-исследовательская деятельность студентов как фактор повышения качества подготовки специалистов // Молодой ученый. – 2011. – №10. Т.2. – С. 173-175.
 34. Поддьяков А.Н. Методологические основы изучения и развития исследовательской деятельности // Исследовательская деятельность учащихся в современном образовательном пространстве / под ред. А.С. Обухова. – М.: НИИ школьных технологий. 2006. – С. 51-58.
 35. Практическая психология : (Науч. основы) / Н. М. Пейсахов, М. Н. Шевцов. - Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1991. 119с.
 36. Прихожан А.М. Применение методов прямого оценивания в работе школьного психолога / Научно-методические основы использования в школьной психологической службе конкретных психодиагностических

- методик: Сб. научн. тр. / Редкол.: И.В. Дубровина (отв.ред.) и др. – М.: изд. АПН СССР, 1988. – 272 с.
37. Просолупова Н.А. Исследовательский потенциал студентов: возможности развития в современном вузе// Психолого-педагогический журнал Гаудеамус. 2017. – №4.Т.16. – С. 102-105.
 38. Реан А.А. Психология и психодиагностика личности. Теории, методы исследования, практикум. - СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. - 255 с.
 39. Розум С.И. Структурно-функциональная модель исследовательского потенциала студента// Профессионально-личностное развитие будущего специалиста: сборник статей/под ред. Н.В. Бордовской. – СПб.: Изд.-во С.-Петербурб. ун.-та, 2012. – С. 92-109.
 40. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии - СПб: Издательство «Питер». 2000. 712 с.
 41. Сисоєва С.О. Сучасні аспекта професійної підготовки вчителя // Педагогіка і психологія. - 2005. - № 4/49. - С.60 - 66.
 42. Тавилова Н. Н. Личностный потенциал как фактор успешной реализации кадровой стратегии. Психология в России и за рубежом: материалы II Междунар. науч. конф. – СПб.: Реноме, 2013. – С. 98-103. [Электронный ресурс]. URL: <https://moluch.ru/conf/psy/archive/109/4480/> (дата обращения: 02.04.2019).
 43. Філіпенко А.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - К.: Академвидав, 2005. - 208 с.
 44. Хемий Е.Г. Особенности самооценки свойств личности у студентов медиков и экономистов. ВКР, – СПбГУ, –СПб. 2002.
 45. Чувгунова О. А. Реализация исследовательского потенциала студентов в условиях образовательного процесса вуза// Вестник Санкт-Петербургского университета. Социология. 2015. – №1. – С. 78-86.

46. Шитикова Е.В. Типы мышления студентов вуза с разным научным потенциалом// Научные ведомости Белгородского государственного университета. 2014. – №12. Т.22. – С. 321-326.
47. Яновський А.О. Зміст пошуково-дослідної діяльності. Збірник наукових праць: Наукові записки. - Випуск 83. - Серія: Педагогічні науки. - Кіровоград: РВВКДПУ ім. В. Винниченка, 2009. - С.234.
48. Яруліна Л.Р. Розвиток навчальної мотивації студентів. Социс. 2007. --№ 4. - С. 30–32.
49. Mark Hepworth, Siobhan Duvigneau. Building Research Capacity: Enabling Critical Thinking Through Information Literacy in Higher Education in Africa 2012// URL: <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/123456789/2301/BuildingResearchCapacityR1.pdf>
50. Shouping Hu, George D. Kuh, Joy Gaston Gayles. Engaging Undergraduate Students in Research Activities: Are Research Universities Doing a Better Job?//Innovative Higher Education, 2007. Vol. 32, Iss. 3, pp. 167–177
51. Richard H.Thaler: integrating economics with psychology, 2017// URL: https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2017/advancedeconomicssciences2017.pdf